

Μνήμων

Τόμ. 15 (1993)

ΑΦΗΓΗΜΑΤΙΚΕΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΓΡΑΦΗ. ΟΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΩΝ HAYDEN WHITE, PAUL RICOEUR, JERZY TOPOLSKI ΚΑΙ ΤΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ PAST AND PRESENT, ANNALES, ΜΝΗΜΩΝ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΑ

ΑΝΤΩΝΗΣ ΛΙΑΚΟΣ, ΕΦΗ ΓΑΖΗ, ΜΙΧΑΛΗΣ ΒΑΡΛΑΣ, ΙΟΥΛΙΑ ΠΕΝΤΑΖΟΥ, ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΑΚΗΣ, ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΚΕΧΡΙΩΤΗΣ, ΜΑΡΙΑ ΛΕΜΠΕΣΗ, ΙΩΑΝΝΑ ΛΑΛΙΩΤΟΥ, ΜΑΡΓΑΡΙΤΑ ΜΗΛΙΩΡΗ, ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΣΤΑΘΗΣ, ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΜΠΑΣΑΚΙΔΟΥ

doi: [10.12681/mnimon.490](https://doi.org/10.12681/mnimon.490)**Βιβλιογραφική αναφορά:**

ΛΙΑΚΟΣ Α., ΓΑΖΗ Ε., ΒΑΡΛΑΣ Μ., ΠΕΝΤΑΖΟΥ Ι., ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΑΚΗΣ Β., ΚΕΧΡΙΩΤΗΣ Β., ΛΕΜΠΕΣΗ Μ., ΛΑΛΙΩΤΟΥ Ι., ΜΗΛΙΩΡΗ Μ., ΣΤΑΘΗΣ Π., & ΜΠΑΣΑΚΙΔΟΥ Σ. (1993). ΑΦΗΓΗΜΑΤΙΚΕΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΓΡΑΦΗ. ΟΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΩΝ HAYDEN WHITE, PAUL RICOEUR, JERZY TOPOLSKI ΚΑΙ ΤΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ PAST AND PRESENT, ANNALES, ΜΝΗΜΩΝ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΑ. *Μνήμων*, 15, 211–255. <https://doi.org/10.12681/mnimon.490>

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΑΦΗΓΗΜΑΤΙΚΕΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΓΡΑΦΗ

ΟΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΩΝ HAYDEN WHITE, PAUL RICOEUR, JERZY
TOPOLSKI ΚΑΙ ΤΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ *PAST AND PRESENT*, *ANNALES*,
ΜΝΗΜΩΝ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

(*Giochi di pazienza e piaceri di ricerca*)

Τα κείμενα που παρουσιάζονται εδώ αποτελούν καρπό συλλογικής επεξεργασίας μιας ομάδας φοιτητών (τόρα πτυχιούχων και μεταπτυχιακών) του ιστορικού τμήματος του Πανεπιστημίου Αθηνών. Η αρχική ιδέα ξεκίνησε από την ανάγκη να γραφεί ένας στοιχειώδης οδηγός για το πώς συντάσσεται μια ιστορική πραγματεία, άρθρο ή διπλωματική εργασία. Καθ' οδόν επικράτησε η άποψη πως αντί συνταγολογίου (άλλωστε υπάρχουν αρκετά στην ξενόγλωσση βιβλιογραφία) θα ήταν χρησιμότερο να δούμε πώς άλλοι ιστορικοί γράφουν, να μελετήσουμε τον τρόπο που συντάσσουν τις εργασίες τους, να διακρίνουμε τα μορφολογικά τους στοιχεία. Εφόσον μας ενδιέφεραν μικρής έκτασης εργασίες, προσανατολιστήκαμε στα περιοδικά και όχι σε βιβλία. Δεδομένης εξάλλου της πολυμορφίας των ιστορικών προσεγγίσεων, το ζήτημα δεν ήταν να επιλέξουμε πρότυπα άρθρα αλλά ένα δείγμα που θα προσέφερε κατά το δυνατό μια ποικιλία προσεγγίσεων, αλλά σε περιοδικά που στο συνάφι μας θεωρούνται πρότυπα. Σκεφτήκαμε, με βάση το διαθέσιμο συνολικό χρόνο, να εξετάσουμε δύο ελληνικά, τα *Ιστορικά* και τον *Μνήμονα*, καθώς επίσης τα *Annales* και το *Past and Present*: δηλαδή από ένα αντιπροσωπευτικό περιοδικό αντίστοιχα της γαλλικής και της αγγλικής σχολής ιστοριογραφίας. Εφόσον ο σκοπός μας ήταν να εξετάσουμε δείγματα ιστορικής γραφής, παραιτηθήκαμε εξαρχής από την ιδέα μιας συνολικής εξέτασης των περιοδικών αυτών και της ιστορίας τους. Περιοριστήκαμε εξάλλου στα τεύχη των τελευταίων χρόνων.

Μορφολογική προσέγγιση της ιστορικής γραφής όμως θα ήταν αδιανόητη χωρίς να λάβουμε υπόψη μας τη διεθνή συζήτηση για τη μορφή της ιστορικής γραφής. Έτσι θελήσαμε να προσεγγίσουμε τρεις από τους σημαντικότερους συνομιλητές: τον Hayden White, τον Paul Ricoeur, και τον Jerzy Topolski. Τον White γιατί εισάγει την προβληματική της αφηγηματολογίας στην ιστορική γραφή. Εφόσον ο ιστορικός καταπιάνεται με κείμενα, οφείλουμε να μά-

θουμε από τη λογοτεχνική κριτική και θεωρία. Άλλωστε, πηγές και βοηθήματα, αν δεχτούμε αυτή την παραδοσιακή διάκριση, είναι κείμενα. Αν επεκτείνουμε την έννοια, ακόμη και τις στατιστικές, τις προφορικές συνεντεύξεις, τις εικόνες, τα αρχαιολογικά ευρήματα και τις συστοιχίες αντικειμένων οφείλουμε να τις προσεγγίζουμε ως κείμενα. Ο Ricoeur μας ενδιέφερε όχι μόνο γιατί ιστορία είναι ο ιστορημένος χρόνος, αλλά και εξαιτίας της διαπλοκής των χρονικοτήτων στην τριπλή μίμηση: από την αφανή χρονική εμπειρία, στην εξεικόνιση του χρόνου στο ιστορικό κείμενο και στην αναεικόνισή του από τον αναγνώστη: στην πρόσκτηση δηλαδή αναφορικότητας. Τέλος με τον Topolski επανερχόμαστε σε μια συνεξέταση ανάμεσα στην κειμενική (στην ποιητική) και την επιστημολογική προβληματική. Από την ανάλυση του τί κάνει ο ιστορικός, στην ανάλυση του πώς.

Βέβαια στις συναντήσεις μας συζητήσαμε για τον Barthes («Le discours de l'histoire», 1967), για τον Foucault και την έννοια του θεσμοθετημένου λόγου, για τον Kuhn και την έννοια του παραδειγματικού προτύπου και το χαρακτήρα των επιστημονικών επαναστάσεων στην ιστορία. Οι ποικίλες αυτές προσεγγίσεις, καθόρισαν μια στροφή στην ιστοριογραφία, κυρίως κατά τη δεκαετία του 1980. Έθεσαν τους όρους της προβληματικής φύσης της πραγματικότητας, η κάθε μία με τους όρους της, και μετατόπισαν την έμφαση από το αντικείμενο περιγραφής στο περιγράφων υποκείμενο και σε κάθε σημείο της αλυσίδας που τους συνδέει: από το γεγονός στα σημεία που το έκαναν φανερό· από τη μαρτυρία στο γλωσσικό πλέγμα που της δίνει υπόσταση· από το αντικείμενο στο γνωσιολογικό παράδειγμα που επιτρέπει τη σύλληψή του και το σχηματοποιεί· από κει στην ιστορική γραφή που δεν ανακοινώνει απλώς το περιεχόμενο αλλά το μεταβάλλει σε σημείο της ίδιας της ιστορίας της· τέλος στην επιδιωκόμενη επικοινωνία, μέσω της εξοικείωσης του αναγνώστη με προηγούμενες μορφές ιστορικής γραφής¹.

Την απόφαση πως θα δουλέψουμε πάνω σε όλα αυτά τα ζητήματα, την πήραμε στην Ερμούπολη το καλοκαίρι του 1990. Τα καλοκαιρινά σεμινάρια

1. Για μια περιεκτική παρουσίαση αυτής της στροφής: John E. Toews, «Intellectual History after the Linguistic Turn: The Autonomy of Meaning and the Irreducibility of Experience», *The American Historical Review*, 92, 4 (1987), 879-907. Εδώ ίσως οφείλω μια εξήγηση για τον υπότιτλο: *Παιχνίδια υπομονής και ηδονές της έρευνας*. Τα ιταλικά συνδέουν με μια αφηγηματική μορφή στο βιβλίο των Carlo Ginsburg και Adriano Proserpi, *Giocchi di pazienza*. Με υπότιτλο, *Un seminario sul «Beneficio di Cristo»*, Τουρίνο. Einaudi, 1975. Αποτελεί μια περιγραφή της αναζήτησης του αντικειμένου του μέσα από τις εργασίες του σεμιναρίου, όπου οι περιπέτειες της έρευνας αποτελούν το καθ' αυτό εύρημα. Διαβάζοντάς το μετά την εμπειρία του δικού μας σεμιναρίου, ομολογώ με ευφορία, είχα την εντύπωση πως ο τίτλος του ήταν *riaceri di ricerca*. Έτσι αποφάσισα να συνδέσω τον πραγματικό με το φανταστικό τίτλο. Άλλωστε και οι δύο είναι εξίσου πραγματικοί.

προσφέρουν μια καλή ευκαιρία όχι μόνο σε επιστήμονες διαφορετικών κλάδων, αλλά επίσης σε καθηγητές και φοιτητές να έρθουν πιο κοντά, να υπερβούν τις καθιερωμένες τελετουργίες μετάδοσης γνώσης, να συζητούν όχι μόνο στην αίθουσα συνεδριάσεων, αλλά κολυμπώντας, περπατώντας, τρώγοντας και πίνοντας. Με μια ομάδα φοιτητών δεσμευθήκαμε δημοσίως να επανέλθουμε το καλοκαίρι του 1991 με τα πορίσματα της έρευνάς μας.

Στα συνταχολόγια διαβάζει κανείς πως μιας εργασίας προηγείται η υπόθεση, έπεται η έρευνα και η συλλογή υλικού και ακολουθεί η σύνθεση και η συγγραφή. Τα πράγματα όμως δεν εξελίσσονται έτσι. Μια έρευνα προχωράει με δοκιμές, με λάθη, με αδιέξοδα. Είναι παιχνίδι υπομονής. Αλλά έχει και τις απολαύσεις της. Η ομάδα χωρίστηκε σε ζεύγη. Το καθένα ανέλαβε τη μελέτη ενός περιοδικού. Το αρχικό σχέδιο ήταν τα δελτία που θα προέκυπταν να ταξινομηθούν κατά κατηγορίες άρθρων και να μοιραστούν σε νέους συνδυασμούς δυάδων για τη μελέτη τους. Θέλαμε να αποφύγουμε αυτό τον τύπο κατανομής της ερευνητικής εργασίας όπου οι φοιτητές ασκούν τη χειρωνακτική εργασία (καταλογογραφούν ή αποδελτιώνουν) και ο καθηγητής ασκεί την πνευματική εργασία (συνθέτει και συγγράφει.) Προτεραιότητα είχε η εκπαίδευση και όχι το τελικό αποτέλεσμα. Έπρεπε λοιπόν όλοι να αντιμετωπίσουν όλη την κλίμακα των προβλημάτων. Σκοπός μας επίσης ήταν να ενισχυθεί η ομαδική εργασία και να επωφεληθεί ο καθένας από τις γνώσεις και τις δεξιότητες του άλλου. Σε μια παρόμοια διαδικασία και ο διδάσκων μαθαίνει. Όχι μόνο εξαιτίας της πληροφορίας που κυκλοφορεί, αλλά και γιατί αυτή διαμεσολαβείται από μια δομή διαφορετικής αίσθησης των νέων ηλικιών. Ανοίγονται νέα μονοπάτια κατανόησης.

Παράλληλα με την έρευνα στα περιοδικά, προχωρήσαμε στις βιβλιοπαρουσιάσεις και στις συζητήσεις των θεωρητικών κειμένων. Η αμηχανία δεν μας έλειψε. Αλλά και η ευεξία. Όταν λ.χ. κατασταλάξαμε στον Topolski. Αν πίσω από την ιστορική γραφή κινδύνευε να χαθεί η σημασία της ιστορικής απόδειξης (White), το γεγονός πίσω από τα σημεία της αναπαράστασής του (Barthes), και η πραγματικότητα πίσω από τον τρόπο κατασκευής της (Kuhn), ο Topolski επανέφερε στη συζήτηση το γεγονός, την αναπαράστασή του και τις σχέσεις τους. Αλλά η παλίρροια αισθημάτων συνεχίστηκε. Πώς από τα θεωρητικά διαβάσματα πηγαίνουμε στη συγκεκριμένη ανάλυση; Είχαμε την αίσθηση πως βαδίζουμε σε δύο παράλληλους δρόμους. Μας έλειπε όμως η συνάντηση. Δεν θέλαμε να επαναλάβουμε ό,τι τείνει να γίνει κανόνας στις περισσότερες καινούργιες διατριβές: από τη θεωρητική εκλέπτυνση του προλόγου στον ατόφιο εμπειρισμό του κυρίως μέρους.

Τη βραδιά που κατορθώσαμε να σχηματίσουμε τις δικές μας κατηγορίες για την ανάλυση των άρθρων των περιοδικών που διαβάσαμε, είχαμε γιορτή. Τότε αντιλαμβανόμασταν πως δημιουργικό διάβασμα του White δεν ήταν η

χρήση των κατηγοριών του *Metahistory*, αλλά της λογικής του στο σχηματισμό κατηγοριών. Ούτε εξάλλου χρειαζόταν να περιοριστούμε στα υφολογικά στοιχεία· ο τρόπος χρήσης του χρόνου και η αποκρυστάλλωσή του στα μορφολογικά στοιχεία του κειμένου παρήγαγε επίσης διαφοριστικά χαρακτηριστικά. Τώρα λοιπόν μπορούσαμε να εντάξουμε στην έρευνά μας και τα διαβάσματά μας από τον Ricoeur. Η φανταστική συζήτηση που παρακολούθησαμε (κατασκευάζοντάς την) είχε καταλήξει σε κάποιες συμφωνίες. Συνήθως η συνάντηση ανάμεσα στις θεωρητικές προκείμενες και την εμπειρική έρευνα, όταν η μία δεν ξαπλώνει την άλλη στην προκρούστεια κλίνη, αποτελεί από τα δυσκολότερα σημεία του ερευνητικού ταξιδιού, και ίσως εδώ διακυβεύεται η υπόληψη του διδάσκοντος στα μεταπτυχιακά προγράμματα.

Βρισκόμαστε ήδη αρκετά μακριά από τον τρόπο που περιγράφουν μια έρευνα τα σχετικά βιβλία οδηγιών. Πώς άλλωστε μπορούν να περιγραφούν κανονιστικά οι εκπλήξεις της έρευνας; Επομένως γιατί θα έπρεπε να ακολουθήσουμε την αρχική μας ιδέα να συντάξουμε εμείς ένα άλλο συνταχολόγιο, έστω παρακολουθώντας τη δουλειά άλλων; Στην πορεία λοιπόν άλλαξε ο ίδιος ο σκοπός της έρευνας. Η προϋπόθεση (το διάβασμα και η παρατήρηση της γραφής άλλων ιστορικών) έγινε ο βασικός κορμός της εργασίας· οι δευτερες και παράγωγες σκέψεις απέκτησαν προτεραιότητα, εκτοπίζοντας τις πρώτες. Ο νέος στόχος μας; Απλώς να μάθουμε να διαβάζουμε. Αλλά να διαβάζουμε τη γραφή των άλλων πριν πάμε στο περιεχόμενό της. Να μπορούμε να προσποριζόμαστε ό,τι περισσότερο από αυτήν, ό,τι ενδεχομένως διαφεύγει από τις προθέσεις του συγγραφέα ή και ό,τι προσπαθεί μάταια να κρύψει. Να αντιλαμβανόμαστε την ιστορική γραφή όχι ως ατομικό επίτευγμα αλλά ως αποκρυστάλλωση παράδοσης, επιστημονικού κλίματος, σχέσεων. Και αντίστροφα: η επιλογή αφηγηματικών στρατηγικών προσδιορίζεται ή συνιστά διαφορετικές θεωρητικές, ιδεολογικές ή μεθοδολογικές κατευθύνσεις στο χώρο της ιστορικής επιστήμης; Μήπως ακόμη συμβαίνει οι τρόποι συγγραφής που επιλέγει ένας ή περισσότεροι ιστορικοί να ανατρέπουν στην πράξη τις διακηρυγμένες θεωρητικές τους κατευθύνσεις;

Η ομάδα είχε αποκτήσει τη δική της αυτενέργεια. Συνεδρίαζε, τηλεφωνιόταν, είχε εσωτερική ροπή. Προετοιμαζόταν με αγωνία για την πρώτη παρουσίαση στην κοινότητα των ιστορικών. Ετοίμαζε την παράστασή της με συνείδηση θεατρική. Η πρώτη παρουσίαση στον Μνήμονα, τον Μάιο του 1991, ήταν ψυχρολουσία. Αντίρρηση σε όλα τα σημεία.

Η παρουσίαση στον Μνήμονα ήταν συνεπτυγμένη. Θα ακολουθούσε εκτενέστερη στα σεμινάρια της Σύρου. Κινδύνευε όμως να ματαιωθεί εξαιτίας της απογοήτευσης. Στο διάστημα που μας έμεινε (τέλη Μαΐου - αρχές Ιουλίου, περίοδος εξετάσεων) αποφασίσαμε να ξαναδούμε ολόκληρη τη δουλειά μας. Να λάβουμε υπόψη μας τις αντιρρήσεις όχι για να ματαιώσουμε ό,τι κάναμε αλλά

για να εξετάσουμε τί δεν εξηγήσαμε καλά, πού δεν δείξαμε τις δυνατότητες της μεθόδου και τους στόχους μας. Συνεχίσαμε με ένταση ως την τελευταία στιγμή. Το ξενοδοχείο στην Ερμούπολη είχε μετατραπεί σε σπουδαστήριο. Η παρουσίαση κράτησε μια ολόκληρη μέρα. Το πρωί συζητήθηκε το θεωρητικό μέρος, το απόγευμα η έρευνα των περιοδικών. Η συζήτηση ήταν πυκνή και γόνιμη. Τα μέλη της ομάδας απαντούσαν με ευχέρεια και διεξοδικά. Είχαν ενσωματώσει την πείρα του Μνήμονα. Η αίσθηση ήταν πως ανταποκριθήκαμε στην υπόσχεση που είχαμε δώσει πριν ένα χρόνο. Πήγαμε καλά. Βαθειά αναπνοή ανακούφισης. Μας άξιζε ένα γλέντι ως το πρωί.

Η δημοσίευση των κειμένων της παρουσίασης στη Σύρο, που αποτελούν και τα πορίσματα της δουλειάς ενός χρόνου, άργησε εξαιτίας διαταγμών. Η εμπέλεια άλλωστε της έρευνας ήταν κατά πολύ ευρύτερη από την αποτύπωσή της. Έγινε μέρος της εμπειρίας μας. Μπήκε στη μεθοδολογική μας εργαλειοθήκη. Η ομάδα συνέχισε τη δουλειά της τον επόμενο χρόνο με μια έρευνα πάνω στην ιστορία της ιστοριογραφίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, και το νέο αντικείμενο μας απορρόφησε αρκετά ώστε να ξανακοιτάξουμε τα παλιά μας γραπτά². Κρίθηκε όμως χρήσιμη, όχι μόνο γιατί τα κείμενα αυτά κατά καιρούς παρουσιάζουν κάποια ζήτηση, αλλά επίσης ως τεκμήριο της ιστορίας μιας ομάδας ιστορικών στο ξεκίνημά τους. Τα ονόματά τους: Έφη Γαζή, Ιωάννα Αλιώτου, Μαρία Λεμπέση, Μαργαρίτα Μηλιώρη, Σταυρούλα Μπασακίδου, Ιουλία Πεντάζου, Μιχάλης Βαρλάς, Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Βαγγέλης Κεχριώτης, και Παναγιώτης Στάθης. Ας είναι όλοι τους καλά.

ΑΝΤΩΝΗΣ ΛΙΑΚΟΣ

Α. ΟΙ ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

1. Hayden White

Μετά την έκδοση της *Μεσογείου* του Braudel το 1949, δεν συζητήθηκε άλλο έργο τόσο πολύ, όσο το βιβλίο του Hayden White *Metahistory, Historical Imagination in Nineteenth Century Europe* (Βαλτιμόρη και Λονδίνο, John Hopkins University Press, 1973). Με τον White η θεματική της ιστοριογραφίας εισέρχεται στην συζήτηση του μεταμοντερνισμού και, αντίστροφα, οι θεωρίες του μεταμοντερνισμού στην ιστοριογραφία.

2. Βλ. Έφη Γαζή - Παναγιώτης Στάθης, «Ιστορία της ιστοριογραφίας: ερευνητικό πρόγραμμα στο Πανεπιστήμιο Αθηνών», *Τα Ιστορικά*, τχ. 14-15 (1991), σ. 231-232. Τα πορίσματα της πρώτης φάσης της νέας έρευνας παρουσιάστηκαν στον Μνήμονα στις 20 Μαΐου 1992 και στα σεμινάρια της Σύρου στις 15 και 16 Ιουλίου 1992.

Ο White ασχολείται με το ακανθώδες και πολυεπίπεδο θέμα της ποιοτικής ανάλυσης του ιστοριογραφικού έργου με όρους που δεν άπτονται —αποκλειστικά τουλάχιστον— του συνειδητού και επομένως εύκολα προσεγγίσιμου. Στην προσπάθειά του να ερμηνεύσει την ευρωπαϊκή ιστορική σκέψη του 19ου αιώνα, πραγματεύεται το έργο τεσσάρων ιστορικών (Michelet, Ranke, Tocqueville, Burckhardt) και τεσσάρων φιλοσόφων της ιστορίας (Hegel, Marx, Nietzsche, Croce) με βάση ένα θεωρητικό πλαίσιο που παραθέτει στην εισαγωγή του έργου του.

Σύμφωνα με τον συγγραφέα, σε κάθε ιστοριογραφικό έργο συνυπάρχουν λειτουργικά τέσσερα στοιχεία: τα δεδομένα (τα γεγονότα, τα συμβάντα), τα μεθοδολογικά / ερμηνευτικά εργαλεία του ιστορικού, η αφήγηση ως δομή και ουσία και τελικά αυτό που ο White ονομάζει μετα-ιστορικό στοιχείο (meta-historical element) και το οποίο, αν και μη ορατό, προσδιορίζει και καθορίζει σε τελευταία ανάλυση το είδος αλλά και το ύφος κάθε ιστορικού έργου.

Το μετα-ιστορικό στοιχείο εκφράζεται (αποκαλύπτεται;) κατά τον συγγραφέα, μέσα από τη διαπλοκή των τριών παραμέτρων κάθε ερμηνευτικής προσέγγισης: της πλοκής, της επιχειρηματολογίας και της ιδεολογικής τάσης.

Χρησιμοποιώντας την κατηγοριοποίηση του Northrop Frye στο έργο του *The Anatomy of Criticism*³, ο White διακρίνει τέσσερις διαφορετικούς τύπους πλοκής: ρομαντική (romance), κωμωδία, τραγωδία και σάτιρα.

Η ρομαντική πλοκή κυριαρχείται από την εμμονή στην ιδέα του θριάμβου του καλού επί του κακού, του φωτός επί του σκότους και της τελικής επικράτησης της αρετής. Η κωμωδία απορρίπτει την έννοια της οριστικής απελευθέρωσης του ανθρώπου από την κατάσταση της Πτώσης και θεωρεί ότι αυτός επιβάλλεται προσωρινά στον κόσμο του μέσα από περιστασιακούς συμβιβασμούς. Η τραγωδία, απορριπτική επίσης σε ό,τι αφορά την απελευθέρωση του ανθρώπου, επιμένει στην άποψη ότι, αφού ο άνθρωπος αδυνατεί να μεταβάλει τις συνθήκες του κόσμου του, πρέπει να λειτουργήσει μέσα σ' αυτές. Η σάτιρα τέλος, επιμένει στην ανεπάρκεια της συνείδησης να κατανοήσει τον κόσμο πλήρως και γι' αυτό θεωρεί τις ανθρώπινες αξίες, αλήθειες και όνειρα ειρωνικά.

Σε ό,τι αφορά την επιχειρηματολογία, ο White χρησιμοποιεί την διάκριση του Stephen Pepper στο έργο του *World Hypotheses*⁴. Παραθέτει τέσσερις κατηγορίες επιχειρηματολογίας: μορφισμό (formism), οργανική θεώρηση (organicism), μηχανιστική θεώρηση (mechanism) και θεώρηση πλαισίου (contextualism). Ο μορφισμός συνιστά την απόπειρα να παρουσιαστεί το ιστορικό

3. Northrop Frye, *The Anatomy of Criticism: Four Essays*, Πρίνστον, Princeton University Press, 1957.

4. Stephen C. Pepper, *World Hypotheses: A Study in Evidence*, Μπέρκλεϋ και Λος Άντζελες, University of California Press, 1966.

πεδίο ως ένα σύνολο αντικειμένων-γεγονότων που πρέπει να παρουσιαστούν εκτεταμένα. Στόχος του είναι να αναδειξεί τη μοναδικότητα του περιγραφόμενου γεγονότος και να προβάλει τελικά τη ζωνρότητα, τη μοναδικότητα και την ενδογενή ποικιλία ενός/του συγκεκριμένου ιστορικού πεδίου. Η οργανική θεώρηση υιοθετεί μία ευρύτερη θέαση όπου τα επί μέρους αντικείμενα, παρά τις ιδιαιτερότητές τους, αποτελούν στοιχεία συνθετικών διαδικασιών και πορειών· ενίοτε δε και προς ένα ορισμένο Τέλος. Η ευρύτερη θέαση του ιστορικού πεδίου αποτελεί χαρακτηριστικό και της μηχανιστικής θεώρησης. Η διαφορά όμως είναι ότι εδώ αναζητούνται μόνιμα οι νόμοι που κατευθύνουν την ιστορική πορεία και προκαθορίζουν την εξέλιξη των πραγμάτων. Η θεώρηση πλαισίου, τέλος, αποπειράται να ερμηνεύσει τα γεγονότα μέσα στο πλαίσιο εμφάνισης και λειτουργίας τους. Επιδιώκει να παρουσιάσει τα γεγονότα συνδεδεμένα με τους φορείς δράσης και θεωρεί την ιστορική πορεία ως μια κυματοειδή κίνηση όπου συγκεκριμένες φάσεις απομονώνονται ως πλέον σημαντικές.

Για την κατηγοριοποίηση των ιδεολογικών τάσεων (κυρίως σε ό,τι αφορά τη δυναμική των κοινωνικών αλλαγών), ο White υιοθετεί το σχήμα του Karl Mannheim στο έργο του *Ideology and Utopia*⁵: συντηρητισμός, φιλελευθερισμός, ριζοσπαστισμός και αναρχισμός. Ο συντηρητισμός αποδέχεται τις αλλαγές του δεδομένου status quo μόνο μέσω ήπιων και οπωσδήποτε προγραμματισμένων μεταρρυθμίσεων. Για το φιλελευθερισμό, οι κοινωνικές αλλαγές αποτελούν απόρροια συνεχών προσαρμογών μέσα στα πλαίσια ενός μηχανισμού που λειτουργεί ελαστικά αλλά εύρυθμα. Ο ριζοσπαστισμός πρεσβεύει την ανάγκη δομικών αλλαγών του κοινωνικού μηχανισμού και επιδεικνύει ενδιαφέρον κυρίως για την επανασύνταξη της κοινωνίας με νέους όρους και δεδομένα. Ο αναρχισμός, τέλος, απορρίπτει τις κοινωνικές αλλαγές θεωρώντας ως απώτερο στόχο την πλήρη κατάργηση του δεδομένου κοινωνικού μηχανισμού και την αντικατάστασή του από μία νέα «κοινότητα».

Κατά τον συγγραφέα, το διαφορετικό, ξεχωριστό είδος και ύφος κάθε ιστοριογραφικού έργου αποτελεί την απόρροια της συνολικής λειτουργίας των τριών αυτών παραμέτρων (πλοκή, επιχειρηματολογία, ιδεολογία) και του μετα-ιστορικού υποστρώματος. Η συνολική λειτουργία εκφράζεται γλωσσικά. Σ' αυτό το σημείο, ο White εισάγει στο έργο του την θεωρία των σχημάτων λόγου (theory of tropes). Χρησιμοποιώντας τέσσερα σχήματα λόγου, τη μεταφορά, τη μετωνυμία, τη συνεκδοχή και την ειρωνεία, ο συγγραφέας αποπειράται να στοιχειοθετήσει την υπόθεσή του ότι η ποιότητα του ιστοριογραφικού κειμένου καθορίζεται από το μετα-ιστορικό στοιχείο. Η μεταφορά, λειτουργώντας αναπα-

5. Karl Mannheim, *Ideology and Utopia. An Introduction to the Sociology of Knowledge*, (Μτφ.: Louis Wirth and Edward Shils), Νέα Υόρκη, Harcourt, Brace and Co., 1946.

ραστατικά, αποτελεί τη γλωσσική έκφραση της μορφιστικής προσέγγισης. Η *μετωνυμία*, αφαιρετική και μειωτική στη βαθύτερη ουσία της, προσεγγίζει τη μηχανιστική θεώρηση. Η *συνεκδοχή*, με την τάση της για ενοποίηση, συνδέεται με την οργανική θεώρηση ενώ η αρνητική κατά βάσιν *ειρωνεία* αποτελεί την έκφραση της απομονωτικής θεώρησης πλαισίου.

Το μοντέλο ανάλυσης που προτείνει ο White συνδέεται με δύο από τα σημαντικότερα θεωρητικά προβλήματα της ιστοριογραφίας, δηλαδή με την αντίχνευση και τον προσδιορισμό των παραγόντων που καθορίζουν την ερμηνεία στην Ιστορία και με την προβολή της φιλοσοφικής ενατένισης που παραμένει λανθάνουσα μεν, κυρίαρχη και καθοριστική δε, σε κάθε ιστορικό έργο. Είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον το γεγονός ότι για τον συγγραφέα τα δύο αυτά προβλήματα αντιπροσωπεύουν τελικά τις δύο όψεις του ίδιου νομίσματος. Η οποιαδήποτε απόπειρα κατανόησης και ερμηνείας του ιστορικού γίνεσθαι αποκαλύπτει τη βαθύτερη, ενδόμυχη στάση του ιστοριογράφου απέναντι στο ζήτημα της ανθρώπινης μοίρας και πορείας, αλλά και δεσμεύεται από αυτήν.

Κυρίως όμως, ο White συμμετέχει με την προβληματική του στο διάλογο τον σχετικό με το χαρακτήρα και τη λειτουργία των ιστοριογραφικών κειμένων. Οργάνωση του υλικού, δομή πλοκής, σχήματα λόγου, γλωσσικές εκφράσεις, το ύφος κάθε ιστορικού έργου αποπνέουν την ικανότητα σύλληψης και τη δημιουργική διάθεση του γράφοντος και αποτελούν, κατά τον συγγραφέα, την ουσιαστικότερη έκφραση της Ποιητικής της Ιστορίας.

ΕΦΗ ΓΑΖΗ

Επεξηγηματικό σχήμα

ΕΠΙΠΕΔΑ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

1. Δεδομένα (Data)
2. Θεωρητικά εργαλεία ερμηνείας
3. Αφηγηματική δομή
4. Μετα-ιστορικό υπόστρωμα

Α. ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΩΝ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΩΝ

1. Πλοκή

α. Ρομαντική	– Michelet
β. Κωμωδία	– Ranke
γ. Τραγωδία	– Tocqueville
δ. Σάτιρα	– Burekhardt

2. Επιχειρηματολογία

- α. Μορφισμός (Formism) – Michelet
- β. Μηχανιστική θεώρηση (Mechanism) – Tocqueville
- γ. Οργανική θεώρηση (Organicism) – Ranke
- δ. Θεώρηση πλαισίου (Contextualism) – Burckhardt

3. Ιδεολογικές τάσεις

- α. Αναρχισμός – Michelet
- β. Ριζοσπαστισμός – Tocqueville
- γ. Συντηρητισμός – Ranke
- δ. Φιλελευθερισμός – Burckhardt

ΣΥΝΟΛΙΚΟ ΣΧΗΜΑ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΩΝ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΩΝ

- Ρομαντική πλοκή - Μορφισμός - Αναρχισμός (Michelet)
- Τραγωδία - Μηχανιστική θεώρηση - Ριζοσπαστισμός (Tocqueville)
- Κωμωδία - Οργανική θεώρηση - Συντηρητισμός (Ranke)
- Σάτιρα - Θεώρηση πλαισίου - Φιλελευθερισμός (Burckhardt)

B. ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΑΦΗΓΗΜΑΤΙΚΩΝ ΜΟΡΦΩΝ.

H Θεωρία των σχημάτων λόγου (The Theory of Tropes)

- α. Μεταφορά
- β. Μετωνυμία
- γ. Συνεκδοχή
- δ. Ειρωνεία

2. Paul Ricoeur

Η επικοινωνία ιστορίας και φιλοσοφίας ήταν πάντοτε δύσκολη από τον καιρό του γερμανικού ιστορισμού και παρά τις μαρξιστικές επιδράσεις. Στη σύγχρονη εποχή η αμοιβαία δυσπιστία παραμερίστηκε ειδικά γύρω από το έργο των T. S. Kuhn και Paul Ricoeur. Εδώ θα μας απασχολήσει το έργο του Paul Ricoeur, *Temps et récit* (Παρίσι, Seuil, 1983) [*Time and Narrative*, μτφ. Kathleen McLaughlin και David Pellauer, Σικάγο και Μελβούρνη, University of Chicago Press, 1984.]

Η αναβίωση της αφηγηματικότητας και η σύνδεσή της με την ιστορική διήγηση είναι το αποτέλεσμα προβληματισμών και διαλόγου στο χώρο της θεωρίας της λογοτεχνίας αρχικά και της ιστορίας αργότερα, τις τελευταίες τρεις δεκαετίες περίπου.

Σ' αυτή την κατεύθυνση κινείται και το τρίτομο έργο του Ricoeur, *Temps et récit*, στο οποίο αναπτύσσονται οι θέσεις του συγγραφέα σχετικά με τη λειτουργία της αφήγησης —τόσο στη λογοτεχνία όσο και στην ιστορία— ως μέσου προβολής της χρονικότητας που βιώνουν άτομα και κοινωνίες.

Η άποψη του συγγραφέα συνοψίζεται στη φράση: «ο χρόνος καθίσταται ανθρώπινος στο βαθμό που εκφράζεται με αφηγηματικό τρόπο και η αφήγηση αποκτά πλήρες νόημα όταν αποβαίνει συνθήκη βίωσης της χρονικότητας» (*Time and Narrative*, σ. 52).

Στο πρώτο μέρος του πρώτου τόμου ο Ricoeur αναπτύσσει το σκεπτικό που τον οδήγησε σ' αυτή τη θέση. Χρησιμοποιεί ως θεωρητικά εργαλεία τις *Εξομολογήσεις* του Αυγουστίνου και την *Ποιητική* του Αριστοτέλη και αποπειράται να συνδυάσει την ψυχολογική διάσταση που κατέχει η αίσθηση του χρόνου στον Αυγουστίνο με την αριστοτελική αντίληψη περί μιμητικής των πράξεων διαδικασίας σε κάθε αφήγηση.

Εισάγοντας το σχήμα της τριπλής μιμήσεως (*Μίμησις I, II, III*), ο Ricoeur δημιουργεί έναν άξονα χρονικότητας-αφηγηματικότητας όπου η κάθε μια αποτελεί αναγκαία και ικανή συνθήκη για την άλλη.

Η *Μίμησις I* εμπεριέχει εκείνα τα δομικά, συμβολικά και χρονικά χαρακτηριστικά που συνδέονται με μια δεδομένη πραγματικότητα και τα οποία προσδιορίζονται με καθολικά κριτήρια. Η *Μίμησις II* εισάγει στην αφήγηση τα κριτήρια και τις επιλογές του γράφοντος, ο οποίος δεν αναπαριστά απλώς αλλά ανασυνθέτει ουσιαστικά την πραγματικότητα μέσα σ' ένα δικό του σχήμα πλοκής. Τέλος η *Μίμησις III* σηματοδοτεί την σύνδεση του κόσμου του κειμένου με τον κόσμο του αναγνώστη ή του ακροατή μέσα από τη δυνατότητα πρόσληψης του τελευταίου.

Η τριπλή *Μίμησις* (threefold mimesis) συνιστά στην ουσία έναν σύμπλοκο αφηγηματικό χρόνο ή καλύτερα ένα σχήμα πολλαπλών χρονικών επιπέδων που προβάλλουν πίσω από την αφήγηση είτε μιας φανταστικής ιστορίας-story (Λογοτεχνία) είτε μιας πραγματικής (Ιστορία). Ο επαναπροσδιορισμός αυτός του χρόνου, μόνο μέσα από τα ιστορικά κείμενα αυτή τη φορά, αποτελεί το αντικείμενο του δεύτερου μέρους του βιβλίου.

Αρχικά ο συγγραφέας παραθέτει τις απόψεις των αρνητών της αφηγηματικότητας στην ιστορία, δηλαδή όσων ανήκουν στη γαλλική ιστοριογραφική σχολή των *Annales* και στην αγγλοσαξωνική αναλυτική σχολή που ακολουθεί τη συλλογιστική του μοντέλου του Hempel. Στην προσπάθειά τους να αποκαθάρουν την Ιστορία από τα μη επιστημονικά της στοιχεία, τόσο η γαλλική όσο και η αγγλοσαξωνική σχολή αρνήθηκαν την αφηγηματικότητα ως δραστηριότητα υποκειμενική και επομένως αναξιόπιστη.

Οι υπερασπιστές της αφηγηματικότητας από την άλλη μεριά (W. H. Dray, G. H. Von Wright, A. Danto, W. B. Gallie, L. O. Mink, H. White, P. Veyne) επεσήμαναν τον ερμηνευτικό ρόλο της αφήγησης καθώς και το γεγονός ότι οι διανοητικές μας λειτουργίες μας επιτρέπουν να κατανοούμε την εμπειρία κυρίως μέσα από τη γλωσσική της έκφραση.

Ο Ricoeur προσεγγίζοντας κριτικά τις δύο τάσεις, θεωρεί κατ' αρχήν λα-

θεμένη την ταύτιση που κάνουν η σχολή των Annales και η αγγλοσαξωνική, της αφήγησης με τη στεγνή απαρίθμηση γεγονότων χωρίς καμία επιστημονική ερμηνευτική προσέγγιση. Υποστηρίζει ότι η αφηγηματική δομή, ακόμη και με τον τύπο της οιονεί πλοκής (quasi-plot)⁶, αποτελεί χαρακτηριστικό κάθε ιστορικού έργου.

Ακόμη, ο Ricoeur διατυπώνει την άποψη ότι η διάσταση ανάμεσα στις δύο τάσεις είναι απόρροια της προϋπάρχουσας στους κύκλους των ανθρωπιστικών επιστημών διάστασης μεταξύ των υποστηρικτών της εξήγησης (erklären) και των υποστηρικτών της κατανόησης (verstehen)⁷.

Η συμβολή του έγκειται ακριβώς στο γεγονός ότι αίρει το σχίσμα μεταξύ εξήγησης και κατανόησης, προτείνοντας μια νέα διαλεκτική σχέση μεταξύ τους. Η ιστορική εξήγηση (historical explanation), απόρροια της σκοπιμότητας του ιστορικού να αιτιολογήσει και να ερμηνεύσει τις ιστορικές διαδικασίες, προσεγγίζεται και κυρίως κατανοείται μόνο μέσω της αφήγησης (narrative understanding): μιας αφήγησης που συμπυκνώνει σε ένα ενιαίο σχήμα τις χρονικές στιγμές επαναπροσδιορίζοντας κάθε φορά τη δυναμική του ιστορικού γίνεσθαι.

ΕΦΗ ΓΑΖΗ

3. Jerzy Topolski

Στη συζήτηση που άνοιξε με το έργο του White, ο Topolski παρενέβη με ένα εκτεταμένο άρθρο: «Historical Narrative, Towards a Coherent Structure»⁸. Ο Topolski έρχεται να εξετάσει το ζήτημα της συνοχής των ιστορικών αφηγήσεων, όχι τόσο ως κατηγοριών για μια φιλολογική ή κειμενολογική ανάλυση αλλά ως «τρόπων μετάδοσης από τους ιστορικούς, της γνώσης τους για το παρελθόν τόσο στο επίπεδο της περιγραφής όσο και στο επίπεδο της ερμηνείας».

Ο Topolski ξεκινά από την ανάγκη ύπαρξης όρων/κανόνων για τη μετάφραση των συμβάντων σε αφήγηση ικανή να παρουσιάσει το παρελθόν με όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ανταπόκριση σ' αυτό (μεταφραστικοί κανόνες). Την άποψη που εκφράζει εδώ ο Topolski πρέπει να τη συνδέσουμε με τις θέσεις που έχει διατυπώσει παλαιότερα ο επίσης Πολωνός, A. Schaff⁹. Ο Schaff υποστη-

6. Οιονεί πλοκή (quasi-plot) χαρακτηρίζει ο Ricoeur το ιστορικό κείμενο στο οποίο η ανάλυση και η εξήγηση προέχουν αλλά εκφράζονται μέσα από την δομή της αφήγησης.

7. Βλ. και το δοκίμιο «Εξήγηση και κατανόηση» στο: Πολ Ρικέρ, *Δοκίμια ερμηνευτικής*, Αθήνα, ΜΙΑΤΕ, 1990.

8. J. Topolski, «Historical Narrative, towards a Coherent Structure», *History and Theory* 26 (1986), σ. 75-86.

9. A. Schaff, *Γλώσσα και γνώση*, Αθήνα, Ζαχαρόπουλος, 1989.

ρίξει ότι η μη λεκτική δομή του περιβάλλοντος εμπειρικού κόσμου οργανώνεται σε λεκτικά εκφρασμένη σκέψη μέσα από μια σειρά κοινωνικά ελεγχόμενων διαδικασιών, που θα τις ονομάζαμε γενικά συγκρότηση (ή κατάκτηση) γλώσσας. Το πρώτο λοιπόν πρόβλημα που αντιμετωπίζει ο ιστορικός, όπως και κάθε επιστήμονας, είναι η ανάγκη να πειθαρχήσει μια σφαιρική ή πολυκεντρική πραγματικότητα στην περισσότερο ή λιγότερο ελαστική γραμμικότητα της ρηματικής πρότασης που κυριαρχεί σε γλώσσες όπως η ανθρώπινη.

Η βασική θέση που προκύπτει απ' αυτές τις παραδοχές είναι ότι «μια ιστορική αφήγηση που περιέχει αδιάψευστες (αληθείς) προτάσεις για το παρελθόν είναι τόσο καλύτερη όσο πιο συνεκτική παρουσιάζεται». Αυτό με το σκεπτικό ότι μπορούμε να μιλάμε για την αλήθεια μόνο μιας ολοκληρωμένης αφήγησης ως «συνόλου (set) από καθορισμένες επιμέρους ενότητες», μια και η συνοχή της αφήγησης αποτελεί «όρο και όριο για την προσέγγιση της αλήθειας»¹⁰. Τα στοιχεία που εξετάζει ως κριτήρια για τη συνοχή της ιστορικής αφήγησης είναι δύο: α') το είδος του χρονικού περιεχομένου και β') το είδος της εννοιακής οργάνωσης της ιστορικής αφήγησης. Αυτή η πρώτη διάταξη μας παραπέμπει ευθέως στη διάκριση «χρονολογικής» διάστασης και «μη χρονολογικής» ή «διάστασης των επεισοδίων» της αφήγησης από τον Ricoeur¹¹.

Ως προς το χρονικό περιεχόμενο ο Topolski διακρίνει τρία είδη ιστορικών αφηγήσεων σύμφωνα με τη χρήση των χρονικών αναφορών από τους συγγραφείς. Είδη που ορίζει και δέχεται ως ιδεοτύπους με τον τρόπο που ο M. Weber τους εννοεί. Το πρώτο είδος είναι τα *Annales* (Χρονικά) του Μεσαίωνα¹², τα οποία καταγράφουν γεγονότα σε χρονολογική σειρά μέσα από την οπτική γωνία του περιβάλλοντος του χρονιογράφου, συνήθως το μοναστήρι ή η αυλή. Ο χρόνος αναφοράς περιορίζεται στενά στο χρόνο του γεγονότος και ο συγγραφέας χρησιμοποιεί λιγιστούς «μεταφραστικούς κανόνες» χωρίς να προσπαθεί να μορφοποιήσει καμιά γενική κατηγορία που θα τον οδηγούσε σε μια πιο εκτενή ερμηνεία.

Το δεύτερο είδος αποτελούν οι Χρονογραφίες (Chronicles) όπου τα γεγονότα παρουσιάζονται σε μια γραμμική χρονική διαδοχή και συνδέονται επίσης με αιτιακές σχέσεις, ανεξάρτητες ή ερμηνευμένες από δυνάμεις έξω από τα περιγραφόμενα γεγονότα, όπως η θεότητα, η τύχη κ.λπ. Τα νέα στοιχεία συνίστανται στη χρήση του οπισθοοπτικού χρόνου (Retrospective), με τρόπο ώστε τα γεγονότα που προηγούνται να παρουσιάζονται ως αναγκαίοι όροι για αυτά που ακολουθούν, και στη χρήση νέων κανόνων λεκτικοποίησης της —εξωλεκτικής— πραγματικότητας με στόχο την αφηγηματική συνέχεια. Ο χρονο-

10. J. Topolski, «Historical Narrative...», ό.π., σ. 77.

11. P. Ricoeur, *Η αφηγηματική λειτουργία*, Αθήνα, Καρδαμίτσας, 1990.

12. Για το είδος του χρονικού περιεχομένου βλ. επεξηγηματικό σχήμα.

γράφος χρησιμοποιεί κι αυτός την οπτική του κύκλου με πιο έντονες επιρροές στο κείμενό του και εμπλουτισμένη με σχήματα του σκέπτεσθαι ανάλογα με τους «τρόπους» του White¹³.

Το τρίτο είδος αποτελεί την «τυπική μορφή προχωρημένης, επαγγελματικής ή ακαδημαϊκής ιστοριογραφίας», που εμφανίζεται μετά τον 16ο/17ο αιώνα και φθάνει στην ολοκλήρωσή του τον 19ο αιώνα. Οι ιστορικοί χρησιμοποιούν τόσο τον οπισθο- όσο και τον προ- οπτικό χρόνο. Αυτό κάνει την αφήγησή τους πιο πλούσια ενεργοποιώντας την ιστορική γνώση για τα προηγούμενα και τα επόμενα του γεγονότος που παρουσιάζεται. Αυτός είναι ένας παράγοντας που αυξάνει τη συνοχή της ιστορικής αφήγησης. Αυτή η ιστοριογραφία περιέχει προτάσεις όλων των προηγούμενων τύπων γραφής (χρονικό, χρονογραφία). Το ειδικό χαρακτηριστικό της, η χρήση του προοπτικού χρόνου στην περιγραφή και στην ερμηνεία, δεν συνοδεύεται από μια γενικευμένη αλλαγή των «μεταφραστικών κανόνων» που συνδέουν με το παρελθόν, αν και ο τρόπος με τον οποίο ερμηνεύονται και εφαρμόζονται δεν είναι πλέον ο ίδιος.

Το ζήτημα της εννοιακής οργάνωσης θα μπορούσε να τεθεί επίσης με την ερώτηση, πώς «συλλαμβάνεται» ένα ιστοριογραφικό κείμενο. Για να προχωρήσουμε στην εξέταση, είναι αναγκαία, σύμφωνα πάντα με τον Topolski, η διάκριση της οριζόντιας από την κάθετη δομή της ιστορικής αφήγησης. Για να αποφυγούμε οποιαδήποτε παρεξήγηση ξεκαθαρίζουμε ότι μιλάμε για δομές σύλληψης του κειμένου κι όχι για το κείμενο καθ' εαυτό.

Ως οριζόντια δομή μπορούμε να ορίσουμε τη σύνδεση σ' ένα κοινό περιεχόμενο των επιμέρους «ιστοριών». Αυτή η σύνδεση οδηγεί σε μια σύνθετη δομή που χρησιμοποιεί «υπερατομικές συνδέσεις», δηλαδή γενικεύσεις και αφαιρέσεις για να υπερβεί το πρόβλημα των κενών στις πηγές ή των ατελώς μορφοποιημένων «ιστοριών». Η δομή αυτή καθορίζεται από τους γλωσσικούς, λογικούς, και αισθητικούς κανόνες για τη διαμόρφωση ενός κειμένου από την μια και από τις επιδράσεις της κάθετης δομής από την άλλη.

Η κάθετη δομή μπορεί να διακριθεί σε τέσσερα επίπεδα:

I) Το επιφανειακό αρθρωμένο στρώμα που εκφράζεται από την ακολουθία των επεισοδίων στην αφήγηση των επί μέρους «ιστοριών». Θα λέγαμε ότι αποτελεί το σκελετό της αναφοράς στο αντικείμενο που εξετάζεται, τον πυρήνα του μύθου.

II) Το επιφανειακό μη αρθρωμένο στρώμα, που περιλαμβάνει αναφορές σε άλλους συγγραφείς και σε συνάρτηση με μια υποτιθέμενη γνώση του αναγνώστη ή την «κοινωνική λογική», συντομεύσεις, αφαιρέσεις, και παραλείψεις με υποκαταστασιακές αναφορές αφαιρετικών ή περιληπτικών όρων.

13. H. White, *Metahistory, Historical Imagination in 19th century Europe*, Βαλτιμόρη 1973, σ. 34.

III) Το μη αρθρωμένο υπόστρωμα που καλύπτει την ιστορική παιδεία του συγγραφέα και του επιτρέπει τη χρήση του προοπτικού και του οπισθοοπτικού χρόνου.

IV) Το μη αρθρωμένο βαθύ υπόστρωμα, που ελέγχει την επιλογή και ιεράρχηση των γεγονότων και τα συνδέει σε μια αφηγηματική ενότητα· αυτό που αποτελεί το θεωρητικό υπόβαθρο του συγγραφέα.

Τα στρώματα III και IV οργανώνουν το σύνολο της αφήγησης. Το τρίτο στρώμα είναι όρος απαραίτητος για την κατάταξη στην ακαδημαϊκή ιστοριογραφία, ενώ το τέταρτο θεωρητικό στρώμα αποτελεί τον καθοριστικό για την ποιότητα της αφήγησης παράγοντα. Μπορούν συνεπώς να διακριθούν δύο τύποι εκδήλωσης του στρώματος IV:

α) Η παραδοσιακή, συμβαντολογική (factografical) ιστοριογραφία που εξαρτάται απ' τα επιφανειακά στρώματα και ελέγχεται από την πολιτική και ιδεολογική σκοπιά του ιστορικού. Χωρίς να ανακατασκευάζει μια κοσμοεικόνα, διασπά την ιστορική επιστήμη σε διάφορους τύπους με συνέπεια να την αφήνει χωρίς περιεχόμενο. Παράλληλα οδηγείται στην επιλογή του τί είναι σπουδαίο, άξιο μελέτης με βάση μια αξιολογική/ιεραρχική αντίληψη του κόσμου. Μια προσπάθεια ανανέωσης αποτελεί το έργο του Weber που οδηγεί σε μια ιστοριογραφία ελεγχόμενη από μια θεωρία, αλλά φθάνει στην απαίτηση για «εργαλεία», που θα οδηγήσουν στην προσέγγιση της ενότητας και της αλήθειας με έναν ακαδημαϊκό τρόπο.

Ο Topolski αντιτείνει εδώ την ανάγκη θεωρητικών θεμελίων, που δίνουν τη δυνατότητα στους ιστορικούς να φθάσουν σε μια θεωρητική—επιστημονική—σύλληψη της πραγματικότητας. Έτσι ο Topolski περνά στο δεύτερο (β) τύπο ιστοριογραφίας· τη σύγχρονη θεωρητική ιστοριογραφία, που τη διακρίνει η αναφορά α) σε ανοικτά «επιστημολογικά» θέματα, όχι σε «κλειστές επιστημολογικές κατηγορίες» και β) σε σχέσεις, και όχι σε συγκεκριμένα γεγονότα, με βάση τις οποίες προχωρά σε γενικεύσεις¹⁴.

Αναφορικά με αυτό το δεύτερο είναι αναγκαίο να υπομνησθεί η επέκταση του παραγωγικού μοντέλου ερμηνείας του Hempel από τον Topolski¹⁵. Σ' αυτήν ο Topolski εισάγει τη λογική των συναρτήσεων, όπως αυτή παρουσιάζεται στη μαθηματική σκέψη, για να ερμηνεύσει τα γεγονότα και να διαγράψει τις αναγκαίες και επαρκείς συνθήκες για την εκδήλωση ενός γεγονότος.

Το θεωρητικό υπόβαθρο λοιπόν οδηγεί σε πιο ικανοποιητικές ερμηνευτικές προσεγγίσεις, στην εξήγηση δεδομένων και διαδικασιών που δεν μπορούν να εξηγηθούν μέσα μόνο από την ανθρώπινη βούληση και δράση. Κι απ' την άλλη

14. J. Topolski, *ό.π.*, σ. 85.

15. J. Topolski, *Προβλήματα ιστορίας και ιστορικής μεθοδολογίας*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1983, σ. 68.

κάνει αυτές τις «αφηγήσεις» πιο συνεκτικές με το να συνδέει σε μια ενότητα αποσπασματικά γεγονότα. Ο Topolski κλείνει το άρθρο του με τη διαπίστωση ότι η «απαίτηση για μια συνειδητή μορφοποίηση θεωρητικών προτάσεων είναι ένας από τους θεμελιώδεις κανόνες μέσα από τους οποίους η ιστοριογραφία γίνεται μια όλο και περισσότερο εύρωστη παρουσίαση του παρελθόντος»¹⁶.

Αυτό το τελευταίο είναι που συνοψίζει τι δύο κύριες κατευθύνσεις προς τις οποίες κινείται η παρέμβασή του στη συζήτηση για την αφήγηση και την ιστορία. Έρχεται δηλαδή να τονίσει την ιδιαίτερη αξία του ιστορικού λόγου και τον καθοριστικό ρόλο της θεωρίας σε αυτόν.

Ο συγγραφέας, ιστορικός ο ίδιος, δεν γυρνά την πλάτη στις θεωρήσεις και τις απόψεις που ξεκινούν από το χώρο της θεωρίας της λογοτεχνίας, της γλωσσολογίας και της ανάλυσης κειμένου. Αντίθετα είδαμε ότι χρησιμοποιεί και αναφέρεται στις κατακτήσεις τους, εγκολπώνοντάς τις στη λογική του. Έτσι με τους «μεταφραστικούς κανόνες» συνδέεται με τη «μίμηση» του Ricoeur και τους «ρητορικούς τρόπους» του White. Η σχέση του με τις απόψεις του πρώτου δεν σταματάει εκεί: ο χωρισμός των όρων για τη συνοχή της αφήγησης σε χρονικό και εννοιικό περιεχόμενο είναι άλλος ένας κοινός τόπος. Παρακάτω δεν αρνείται να παραδεχθεί τη σημασία των γλωσσικών κανόνων και των ρητορικών σχημάτων, όπως ακριβώς και του «σκελετού» της αφήγησης που εμφανίζεται στο επιφανειακό πρώτο στρώμα.

Όμως ο μὲν Ricoeur εξισώνει την ιστορία με τη μυθοπλασία, τουλάχιστον ως προς τη λειτουργία τους κατά την πρόσληψή τους από τον αναγνώστη. Ο δε White αναζητώντας το μετα-ιστορικό επίπεδο, τη βαθιά δομή πρόσληψης της ιστορικής διαδικασίας και τους ρητορικούς τρόπους των ιστορικών, θέτει σε σοβαρή αμφισβήτηση την απαίτηση της ιστορίας να αναπαραστήσει το παρελθόν, αν όχι «wie es eingetlich gewesen ist», τουλάχιστον με κάποια αντικειμενικότητα. Ο Topolski με το άρθρο του δεν προσπαθεί να ανασκευάσει τις θέσεις τους σε μια ευθεία αντιπαράθεση: απλά επιχειρεί να αποδείξει ότι η ιστορική αφήγηση αξίζει μια καλύτερη θέση ανάμεσα στις αφηγήσεις, λόγω της ανταπόκρισής της σ' ένα αντικειμενικά υπαρκτό ιστορικό παρελθόν. Έτσι μεταφέρει τη συζήτηση από το πεδίο της πρόσληψης ή τη μεταθεωρία της ιστορίας ακριβώς στη φάση εκείνη που ο ιστορικός οικοδομεί τη γέφυρα που θα του επιτρέψει να μεταδώσει τη γνώση που αποκτήθηκε, μέσα από την ερευνητική διαδικασία, στο κοινό του, σ' ένα στενότερο ή ευρύτερο κύκλο.

Εδώ ο Topolski έρχεται να συναντήσει τον Reinhart Koselleck ο οποίος συμμετέχοντας στη γερμανική συζήτηση για τις μορφές της ιστοριογραφίας, αναζητά τους όρους κάτω από τους οποίους ο συγγραφέας ιστορικός συνδέει με διάυλο τη μορφή της παρουσίας, τον —κλειστό— «εσωτερικό» τομέα της

16. J. Topolski, «Historical Narrative...», ό.π., σ. 86.

έρευνας, με τον εξωτερικό, ως προς την επιστήμη, χώρο του αναγνωστικού κοινού, της αγοράς¹⁷.

Σ' αυτό το επίπεδο που θα μπορούσε να θεωρηθεί ως η απάντηση της αγωνίας των ιστορικών για το χαρακτήρα της δουλειάς τους, ο Topolski διαγράφοντας τη δομή της σύλληψης ενός ιστορικού κειμένου, προχωρά σε δύο κινήσεις: α) περιορίζει τις κατηγορίες της προσέγγισης του Ricoeur και του White στην οριζόντια δομή και την επιφάνεια της κάθετης δομής, β) αναδεικνύει σε βαθύτερα και σημαντικότερα στρώματα την ιστορική παιδεία και τη θεωρία του ιστορικού.

Αναφορικά με τη διάκριση της παραδοσιακής από τη σύγχρονη θεωρητική ιστοριογραφία, ο Topolski μας δίνει ένα κριτήριο αξιολόγησης βασισμένο στη θεωρία του ιστορικού: τη συνοχή της αφήγησης ως όρο προσέγγισης της αλήθειας. Μ' αυτόν τον τρόπο ο Topolski, παρουσιάζοντας ως επιβεβλημένη ανάγκη τη θεωρητική συγκρότηση του ιστορικού λόγου, προβάλλει την υπεροχή του ως μόνου ενδιάμεσου της αλήθειας, μέσα από την ιδιαιτερότητα και την αυτονομία του, οι οποίες αμφισβητήθηκαν από τους Ricoeur και White.

ΜΙΧΑΛΗΣ ΒΑΡΑΔΑΣ

Επεξηγηματικό σχήμα

Η ΣΥΝΟΧΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΑΦΗΓΗΣΗΣ

I. ΧΡΟΝΙΚΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ*

- α. Χρονικό
- β. Χρονογραφία
- γ. Ιστοριογραφία

II. ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ

- α. Οριζόντια δομή
- β. Κάθετη δομή
 1. Ακολουθία των επεισοδίων
 2. Κατακτημένη γνώση, γνωστικές προϋποθέσεις αναγνώστη
 3. Ιστορική παιδεία, χρήση προοπτικού, οπισθοοπτικού χρόνου
 4. Θεωρητικό υπόβαθρο

* Βλ. J. Topolski, «Ο χρόνος στην Ιστορική Διήγηση» στο *Προβλήματα Ιστορίας και Ιστορικής μεθοδολογίας*, Αθήνα 1980, σ. 155, 156, 158.

17. Reinhart Koselleck, «Fragen zu den Formen der Geschichtsschreibung», στο Reinhart Koselleck, Heinrich Lutz, Jörn Rüsen, *Formen der Geschichtsschreibung*, Μόναχο, Deutsche Taschenbuch Verlag, 1982, σ. 10.

4. Η γλώσσα ως κώδικας επικοινωνίας και η μετάβαση στην έννοια του Λόγου του Michel Foucault

Το ενδιαφέρον των ιστορικών για τη γλώσσα ως κώδικα επικοινωνίας ξεκινά μετά την επιρροή του δομισμού, ο οποίος επισημαίνει τη σημασία των καθολικών δομών που συγκροτούν την ανθρώπινη συμπεριφορά. Έτσι η γλώσσα, ως σύστημα σημείων που συγκροτούν κι εκφράζουν έναν πολιτισμό, θεωρείται ως μία καθολική δομή, αφού είναι το πρωταρχικό στοιχείο για κάθε μορφή κατανόησης κι ερμηνείας των πραγμάτων: μπορούμε να θεωρήσουμε τις γλωσσικές μορφές (λέξεις) ως ουδέτερα σημεία, αφού μπορούν να προσλάβουν διαφορετικό περιεχόμενο κι ερμηνεία, αισθητική, επιστημονική, ηθική, θρησκευτική κλπ. Η αναγνώριση αυτού του περιεχομένου από τον κατάλληλο δέκτη, η αναγνώριση με άλλα λόγια του γλωσσικού κώδικα, πραγματώνει κι υλοποιεί την ανθρώπινη επικοινωνία. Ακολουθώντας την παραπάνω συλλογιστική αντιλαμβανόμαστε την ύπαρξη πολλών «γλωσσών», πολλών κωδίκων επικοινωνίας. Έτσι μια συγκεκριμένη λέξη μπορεί να λαμβάνει διαφορετικό περιεχόμενο στο βαθμό που χρησιμοποιείται από διαφορετικό πομπό και απευθύνεται στον αντίστοιχο δέκτη. Αυτόματα αναγνωρίζεται μία ειδική σχέση ανάμεσα στις γλώσσες και τις κοινωνικές ομάδες που τις χρησιμοποιούν: οι εθνικές μειονότητες χρησιμοποιούν διαφορετική γλώσσα από την κυρίαρχη εθνότητα ή ίσως την ίδια γλώσσα αλλά με διαφορετικό περιεχόμενο. Η γλώσσα των περιθωριακών διαφέρει από τη γλώσσα των δικηγόρων κι αυτή με τη σειρά της από τη γλώσσα των γιατρών. Είναι επομένως φανερό ότι η γλώσσα είναι ο καθρέφτης της συμπεριφοράς και της κουλτούρας των ανθρώπων. Η σχέση όμως γλώσσας και χρήστη (ανθρώπου) δεν περιορίζεται σ' αυτή τη διάσταση.

Απ' τη μια μεριά η γλώσσα καθορίζεται από τον άνθρωπο και χρησιμοποιείται για τη μεταβίβαση των μηνυμάτων του· απ' την άλλη μεριά όμως ξεπερνά τις συνειδητές προθέσεις του ατόμου, επιβάλλει και καθορίζει με τη μορφή, τη δομή και την οργάνωσή της το μήνυμά της ανεξάρτητα από τις συνειδητές επιδιώξεις του πομπού. Περνάμε έτσι στα δύο καθοριστικά στοιχεία της γλώσσας: το περιεχόμενο του μηνύματος και τη μορφή του μηνύματος. Η σχέση μεταξύ μορφής και περιεχομένου είναι αμφίδρομη. Το περιεχόμενο επηρεάζει τη μορφή κι η μορφή όμως με τη σειρά της επιδρά και καθορίζει το περιεχόμενο.

Σύμφωνα μ' αυτή τη συλλογιστική η γλώσσα δε μένει ένας παθητικός παράγοντας, αλλά ενεργεί δυναμικά στην κοινωνία ελέγχοντας κι επιτηρώντας κοινωνικές ομάδες, περιορίζοντας και περιθωριοποιώντας άλλες, αναδεικνύοντας και υποστηρίζοντας τρίτες. Αυτήν την εξουσία την αντλεί από την ιδιότητά της να προσλαμβάνει ποικίλο σημασιολογικά περιεχόμενο και τη λειτουργία πλέον των σημείων ως συμβόλων, συμβόλων όμως αντικειμενοποιημένων

και με πραγματική πλέον αξία και υπόσταση. Γι' αυτήν την εξουσία της γίνεται αντικείμενο διαμάχης, το μήλο της έριδας, ή όπως χαρακτηριστικά υποστήριξε ο Volosinov ήδη από το 1930, «η αρένα των ταξικών συγκρούσεων»¹⁸.

Με την παραπάνω αναγνώριση της γλώσσας ως συστήματος σημείων και ως μορφής εξουσίας περνάμε εύκολα στην έννοια του Λόγου (Discours), όπως αυτή διατυπώθηκε από τον Michel Foucault στη δεκαετία του 1960¹⁹. Για τον Foucault ο Λόγος αποτελεί μια γλωσσική ενότητα, μια ομογενοποιημένη ομάδα δηλώσεων που ορίζει και περιορίζει μια ειδική περιοχή ενδιαφέροντος. Μπορούμε λοιπόν να μιλάμε για το Λόγο της πολιτικής οικονομίας, της ιατρικής, της γραμματικής κλπ. Τα στοιχεία που συγκροτούν ένα Λόγο προσδιορίζονται από ένα σύνολο αυστηρά καθορισμένων κανόνων με τους δικούς τους κώδικες Αλήθειας και Ψεύδους. Με βάση αυτούς τους κώδικες ελέγχεται, περιορίζεται και περιφρουρείται η περιοχή του Λόγου, απομονώνονται και περιθωριοποιούνται οι παρείσακτοι, οι εκτός Λόγου.

Ο Λόγος μιας κοινωνίας λειτουργεί ως ο καθρέφτης των ενδιαφερόντων της και της σκέψης της: ποιά είναι τα θέματα που την απασχολούν, όπως αυτά φανερώνονται μέσα από τη γλώσσα που χρησιμοποιείται; ποιές είναι οι ιδέες της, ποιές οι αλήθειες που χρησιμοποιεί για να εξασφαλίσει την αναπαραγωγή της γνώσης που κατέχει και θέλει να ελέγξει προκειμένου να διατηρηθεί στην εξουσία.

Έτσι οι διάφοροι Λόγοι αποτελούν κλειστές ενότητες γνώσης στις οποίες συμμετέχουν αυτοί που αναγνωρίζουν και αποδέχονται τους κωδικοποιημένους κανόνες σχηματισμού και αποκλείονται και περιθωριοποιούνται αυτοί που δεν αναγνωρίζουν την Αλήθεια των κανόνων αυτών. Ο Λόγος ορίζει τί μπορεί να ειπωθεί και να γραφτεί, τί ανήκει στο χώρο της λογικής και τί αποκλείεται, ποιά μορφή πρέπει να έχουν οι προτάσεις για να γίνουν αποδεκτές, ποιές είναι οι στρατηγικές που πρέπει να χρησιμοποιηθούν για να περιγραφεί ο χώρος όπου κινούνται οι αλήθειες και οι έννοιες του Λόγου, και ποιές είναι οι στρατηγικές που υποδηλώνουν μια θεωρητική προτίμηση, μια έμφαση σε κάποιο συγκεκριμένο αντικείμενο. Αυτές οι στρατηγικές αναδεικνύουν τις επιλογές, τα ειδικά θέματα ενδιαφέροντος μέσα στην περιοχή του Λόγου.

Ο Λόγος, όπως οριοθετείται από τον Foucault, αποτελεί την «επιφάνεια» των πραγμάτων, την «πραγματικότητα» με την έννοια της αντικειμενοποίησης των ενδιαφερόντων και των ιδεών μιας κοινωνίας, μιας κοινωνίας όπως φανερώνεται μέσα από το πλέγμα της γλώσσας και της σημασίας. Η μελέτη του

18. V. N. Volosinov, *Marxism and the Philosophy of Language*, Νέα Υόρκη, Seminar Press, 1973.

19. Μισέλ Φουκώ, *Η τάξη του Λόγου*, Αθήνα, Ηριδανός, χ.χ.

Λόγου, και συγκεκριμένα στο σημείο που μας ενδιαφέρει του ιστορικού Λόγου, εντάσσεται στις διαδικασίες παραγωγής νόηματος μέσα από τη γλώσσα²⁰.

Στη δουλειά μας θελήσαμε να αναλύσουμε το Λόγο του ιστορικού στην προσπάθειά μας ν' ανιχνεύσουμε, πέρα από τις συνειδητές προθέσεις και τις σκόπιμες επιδιώξεις του ιστορικού, τις ασυνείδητες μορφές σκέψης, όπως αυτές προκύπτουν μέσα από το Λόγο του. Μας ενδιαφέρει λοιπόν πρώτιστα ο ιστορικός Λόγος χωρίς υποκείμενο από τη μια και η ανάλυση αυτού καθ' αυτού του Λόγου χωρίς ιδιαίτερη ενασχόληση με το θέμα στο οποίο αναφέρεται.

Για να γίνουμε πιο σαφείς και συγκεκριμένοι. Μας ενδιαφέρει η Γλώσσα και ο Λόγος. Από τα δύο στοιχεία της Γλώσσας, το περιεχόμενο του μηνύματος της και τη μορφή του μηνύματος, θα ασχοληθούμε ειδικά με τη μορφή, ακριβώς για να εντοπίσουμε τους τρόπους και τις μεθόδους μέσω των οποίων επιδρά κι επηρεάζει το περιεχόμενο.

Απ' την άλλη μεριά μας ενδιαφέρει ο Λόγος του ιστορικού. Το ίδιο το κείμενο και η γλώσσα δίνει στο συγγραφέα τη δυνατότητα να εκφράσει την υποκειμενικότητά του. Αυτό σημαίνει ότι μέσα από τη σύνδεση και την ανακατασκευή των γεγονότων ο ιστορικός τονίζει περισσότερο ορισμένα γεγονότα, ιεραρχεί και οργανώνει το υλικό του με σκοπό να κατασκευάσει ένα στέρεο οικοδόμημα εκφράζοντας ταυτόχρονα —ίσως και άθελά του— τη συγκεκριμένη του φιλοσοφία για την Ιστορία. Αυτό σημαίνει ότι η οργάνωση του Λόγου μεσολαβεί ανάμεσα στο γεγονός και τη μετάδοσή του από τον ιστορικό κι ακριβώς από την οργάνωση του Λόγου και τις συγκεκριμένες επιλογές που σκόπιμα ή όχι εμφανίζονται, μπορούμε ν' ανιχνεύσουμε την ασυνείδητη σκέψη και πρόθεση του συγγραφέα.

Έτσι τα ερωτήματα που θέτουμε στο κείμενο είναι:

— Τί μας λέει ο Λόγος απομονωμένος από το συγγραφέα του για τον ίδιο το συγγραφέα και τις απόψεις του;

— Μπορεί η μορφή οργάνωσης του Λόγου, η δομή του Λόγου να επηρεάσει το περιεχόμενο του μηνύματος, σε ποιο βαθμό και μέσα από ποιους δρόμους;

ΙΟΥΛΙΑ ΠΕΝΤΑΖΟΥ

20. Η μέθοδος αυτή δεν είναι η μοναδική, αλλά αποτελεί μια συγκεκριμένη μόνο στροφή και ανάδειξη της γλωσσολογικής προσέγγισης. Ενδεικτικά αναφέρουμε και άλλες γλωσσολογικές μεθόδους, όπως είναι η λεξικομετρική που είτε περιορίζεται στην ποσοτική ανάλυση της χρήσης ορισμένων λέξεων, είτε σε συνδυασμό με τη σημειολογική μέθοδο εξετάζει το διαφορετικό νόημα και περιεχόμενο που λαμβάνουν οι συγκεκριμένες λέξεις μέσα σε διαφορετικές εποχές, επιχειρώντας να ανιχνεύσει διαφορές στις νοοτροπίες και τις συμπεριφορές, κοινωνικές συγκρούσεις κ.λπ.

B. ΑΦΗΓΗΜΑΤΙΚΕΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΤΩΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΩΝ

1. Το σχήμα ανάλυσης

Αντικείμενο της έρευνάς μας ήταν η μορφολογία της ιστορικής γραφής και ως πεδίο επιλέξαμε το χώρο των περιοδικών ακριβώς γιατί συγκεντρώνει πολλαπλά δείγματα σύγχρονης ιστορικής γραφής και —αποτελώντας πεδίο επικοινωνίας και έκφρασης των ιστορικών— λειτουργεί ως καθρέφτης της διαδικασίας σχηματισμού του θεσμοθετημένου ιστορικού λόγου. Επιλέξαμε δύο ευρωπαϊκά περιοδικά, τα *Annales* και το *Past and Present*, εκφραστές συγκεκριμένων ιστορικών αντιλήψεων, και δύο ελληνικά, τον *Μνήμονα* και *Τα Ιστορικά*, με τη δική τους παράδοση στον ελληνικό ιστοριογραφικό χώρο.

Κατά τη μελέτη των κειμένων, σύντομα διαπιστώσαμε την ανάγκη δημιουργίας ενός σχήματος που θα εκτελούσε διπλό ρόλο. Πρωταρχικά θα λειτουργούσε ως μεθοδολογικό εργαλείο για την ταξινόμηση των στοιχείων που αναγνώσαμε προκειμένου να προσεγγίσουμε τις αφηγηματικές επιλογές των συγγραφέων και κατά δεύτερο λόγο θα παρουσίαζε κάποια πρώτα συμπεράσματα από την ανάγνωση των κειμένων. Το σχήμα που επινοήσαμε στάθηκε ένα εύχρηστο μεθοδολογικό εργαλείο· ωστόσο δεν παραγνωρίζουμε ότι, όπως κάθε κατηγοριοποιητικό σχήμα, παρουσιάζει αφαιρέσεις και στεγανοποιήσεις που δεν ισχύουν στην πραγματικότητα.

Πριν προχωρήσουμε στην ανάλυση του σχήματος, είναι αναγκαίο να επισημάνουμε ότι χρησιμοποιούμε τον όρο «αφήγηση» ως διαδικασία παρουσίασης του ιστορικού γίνεσθαι μέσω της οποίας μεταβιβάζεται ένα «μήνυμα» από το συγγραφέα στον αναγνώστη. Ο ορισμός αυτός στηρίζεται στην έννοια της «quasi-plot» του Paul Ricoeur και υπαινίσσεται και μια γλωσσολογική διάσταση της έννοιας του «μηνύματος» όπως αναλύθηκε παραπάνω.

Με βάση τον ορισμό κινηθήκαμε σε δύο άξονες. Ο πρώτος ανιχνεύει στοιχεία της μορφολογίας του κειμένου (διαδικασία παρουσίασης) και ο δεύτερος στοιχεία που αφορούν στις σχέσεις συγγραφέα-αναγνώστη (μετάδοση του μηνύματος).

A. ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

Στον πρώτο άξονα ορίζουμε τρία επίπεδα: 1) τη σχέση του κειμένου με τις πηγές του και με άλλα κείμενα (διακειμενικές σχέσεις), 2) την παρουσίαση του υλικού από το συγγραφέα (αναλυτικές διαδικασίες), και 3) τον τρόπο ερμηνείας του (ερμηνευτικές προσεγγίσεις).

1. Διακειμενικές σχέσεις: Η επικοινωνία του ιστορικού με το υλικό του αλλά και με άλλους επιστήμονες. Διακρίνουμε δύο μορφές: την *κάθετη διακειμενικότητα*, την αναφορά δηλαδή σε πρωτογενές υλικό (είτε αυτό εμφανίζεται

ολοκληρωμένο, είτε αποσπασματικό) και την οριζόντια διακειμενικότητα, την αναφορά στην επιστημονική κοινότητα, όπως αυτή διαφαίνεται μέσα στο ίδιο το κείμενο, τις παραπομπές και τη βιβλιογραφία. Στα περισσότερα κείμενα οι δύο μορφές συνυπάρχουν. Σε κάποια ωστόσο παρουσιάζεται προνομιακά η μία από τις δύο. Έτσι στα άρθρα περιγραφής και επεξεργασίας αρχαιολογικού υλικού κυριαρχεί η κάθετη, ενώ στα άρθρα τύπου «debate», μέρη μιας ευρύτερης θεωρητικής συζήτησης, όπου ο συγγραφέας προσπαθεί να ενισχύσει ή να απορρίψει και απόψεις άλλων, κυριαρχεί η οριζόντια διακειμενικότητα.

2. *Αναλυτικές διαδικασίες*: Ο τρόπος που επιλέγει ο ιστορικός για να εκθέσει το υλικό του. Στα ιστορικά κείμενα απαντούν δύο διαδικασίες, η διήγηση και η ανάλυση. Στην πρώτη περίπτωση έχουμε την υπαγωγή σε ένα χρονικό άξονα (τεχνητό ή φυσικό) των γεγονότων προκειμένου να επιτευχθεί μια εξελικτική πλοκή, ενώ στη δεύτερη το σπάσιμο της χρονικής ενότητας για να υποταχθεί η τελευταία στις ανάγκες της επιχειρηματολογίας. Στα περισσότερα κείμενα συνυπάρχουν η ανάλυση και η διήγηση. Σε ορισμένους όμως τομείς της ιστοριογραφίας, συναντάται κατά κύριο λόγο η μία από τις δύο. Έτσι στην οικονομική ιστορία χρησιμοποιείται ευρύτατα η ανάλυση, ενώ η διήγηση ως τρόπος παρουσίασης ατομικών και ομαδικών πράξεων συνδέεται με τομείς όπως η βιογραφία και η πολιτική ιστορία. Τα τελευταία χρόνια βλέπουμε την εφαρμογή της διήγησης και στην περίπτωση παρουσίασης εννοιών ή αναλυτικών κατηγοριών, γεγονός που δηλώνει τη σχετικότητα των δύο όρων.

Δύο άλλες μορφές αναλυτικών διαδικασιών, αν και δεν ξεφεύγουν από το σχήμα ανάλυση-διήγηση, χρήζουν προσοχής: οι παράλληλες διηγήσεις και η χρήση παραδειγμάτων. Στην πρώτη περίπτωση επιλέγεται σε συνδυασμό με την κύρια διήγηση, όταν αυτή υπάρχει, η παράλληλη εξέλιξη και άλλων διηγήσεων, έτσι ώστε η συμπλοκή τους να αναδειξεί καλύτερα τον προβληματισμό του συγγραφέα. Στη δεύτερη περίπτωση, ως κύρια αφηγηματικά στοιχεία αναδεικνύονται ένα ή περισσότερα ζητήματα που λειτουργούν ως παραδείγματα του ευρύτερου θέματος που πραγματεύεται ο συγγραφέας.

3. *Ερμηνευτικές προσεγγίσεις*: Ο τρόπος με τον οποίο ο ιστορικός επιχειρεί να ερμηνεύσει το υλικό του. Τρεις μορφές: α') *Τοιμερές σχήμα*: αρχή (υπόθεση εργασίας), μέση (διαπραγμάτευση στοιχείων), επίλογος (συμπέρασμα). Πρότυπο για τα περισσότερα σύγχρονα ιστορικά κείμενα. Ακολουθεί μια κυκλική πορεία όπου η αρχική υπόθεση εργασίας διαψεύδεται ή επαληθεύεται με βάση τα στοιχεία που παρατίθενται. Το σχήμα αυτό συναντάται πολλές φορές αποσπασματικό ή με κάποιο από τα μέρη του διογκωμένο. β') *Συρραφή κειμένων*: έκφραση της θέσης του γράφοντα μέσα από την παρουσίαση και το σχολιασμό επιλεγμένων αποσπασμάτων. Ο ρόλος του ιστορικού εκτός από την επιλογή και την ταξινόμηση των αποσπασμάτων εστιάζεται στο σχολιασμό και πιθανόν στην εξαγωγή κάποιων μεμονωμένων ή γενικότερων συμπερασμάτων.

Ερμηνεύει δηλαδή το υλικό του με τα αποσπάσματα που επιλέγει και τον τρόπο που τα τοποθετεί. γ') *Διάσπαρτα συμπεράσματα*: ο ιστορικός καθώς επεξεργάζεται τις πηγές καταλήγει σε μεμονωμένα ή και πιο γενικά συμπεράσματα που διασκορπίζονται στο κείμενο.

Β. Η «ΓΛΩΣΣΑ» ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ

Η συμπλοκή των τριών επιπέδων που παρουσιάσαμε, καθορίζει την τελική μορφή του μηνύματος που θέλει να μεταδώσει ο συγγραφέας (πομπός) στον αναγνώστη (δέκτη). Για να γίνει κατανοητό το μήνυμα και να επιτευχθεί η επικοινωνία είναι απαραίτητος ένας βαθμός αναγνώρισης, αντιστοιχίας στους κώδικες συγγραφέα-αναγνώστη, η οποία στηρίζεται σε μεμονωμένες ή ευρύτερες αφαιρέσεις-γενικεύσεις και στην προσπάθεια του ιστορικού να πείσει μέσα από τη διττή διάσταση του μηνύματος, γνωστική και βιωματική.

1. *Επικοινωνιακότητα*: Ο ιστορικός επιλέγει να απευθυνθεί είτε στη γνωστική είτε στη συναισθηματική πλευρά του αναγνώστη. Στην πρώτη περίπτωση μέσα από μια λογική, επιστημονικά τεκμηριωμένη επιχειρηματολογία, προσπαθεί να τον πείσει. Η όλη δόμηση του κειμένου στοχεύει στην κατανόηση και στη λογική επεξεργασία του περιεχομένου του χρησιμοποιώντας δύο τρόπους: την *τεκμηρίωση* με βάση το πρωτογενές υλικό από τη μια και τη *λογική επιχειρηματολογία*, τη δόμηση της πρότασής του, από την άλλη.

Στη δεύτερη περίπτωση ο συγγραφέας για να πείσει τον αναγνώστη στηρίζεται στην *ψυχολογική λειτουργία της μυθοπλασίας*, όπου η εικονογραφική ανάπλαση του παρελθόντος λειτουργεί σε μια παρόμοια κατεύθυνση με τη λογική επιχειρηματολογία της πρώτης περίπτωσης. Έτσι μια εποχή μπορεί να ζωντανεύει με δραματικότητα μέσα από εικονογραφήσεις περιστατικών και τη μετατροπή των πρωταγωνιστών του σε πρωταγωνιστές δράματος. Η διάκριση αυτή δεν συνεπάγεται τον αυστηρό διαχωρισμό της μιας ή της άλλης κατεύθυνσης. Στο ίδιο κείμενο ο συγγραφέας χρησιμοποιεί ταυτόχρονα ή συμπληρωματικά τις δύο μεθόδους για να επιτύχει τον σκοπό του.

2. *Αφαίρεση*: Στα επιστημονικά κείμενα η πρώτη και θεμελιώδης μορφή αφαίρεσης είναι η *χρήση επιστημονικών όρων* από το συγγραφέα. Συχνά οι όροι αναφέρονται χωρίς να ορίζει ο συγγραφέας με ποιο ακριβώς περιεχόμενο τους χρησιμοποιεί, γεγονός που εγγυμονεί κινδύνους παρανόησης. Σε αντίθετη περίπτωση ο ιστορικός καθορίζει από την αρχή το ακριβές περιεχόμενο των όρων που χρησιμοποιεί. Σε ορισμένες περιπτώσεις ο ιστορικός επιδιώκει να υπερβεί το συγκεκριμένο και, αφαιρώντας τα περιστασιακά στοιχεία από τα γεγονότα, να αναχθεί στο γενικό, στις *δομές των φαινομένων*. Άλλοτε πάλι επιδιώκει την ένταξη του συγκεκριμένου γεγονότος σε ένα ευρύτερο εξηγητικό σχήμα, σε ένα *μοντέλο*, σε ένα αφαιρετικό, δηλαδή, σχήμα σύλληψης της ιστορικής διαδικασίας και της δυναμικής του.

Η ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ

Μέσα από τους δύο αυτούς άξονες ανάλυσης του ιστορικού κειμένου και σε ένα βαθύτερο επίπεδο διαφαίνεται η αντίληψη του ιστορικού για τον χρόνο, που είναι το επίπεδο στο οποίο διαπλέκονται τόσο η μορφολογία όσο και το μήνυμα του κειμένου. Η αντίληψη του συγγραφέα για τη χρονικότητα διαπερνά το σύνολο του κειμένου και είναι ενδεικτική της θεώρησής του για την ιστορική διαδικασία. Ένα συγκεκριμένο γεγονός μπορεί να λειτουργεί ταυτόχρονα σε πολλά επίπεδα χρονικότητας με κύρια σημεία αναφοράς την ενδογενή ποικιλία του (αυτονομία του υλικού) και την ανάγκη ένταξής του σε ένα ευρύτερο περιβάλλον. Αυτή η αίσθηση της χρονικότητας μεταφέρεται στον αναγνώστη είτε έμμεσα είτε άμεσα με τη μετάδοση του μηνύματος. Είναι διαφορετική η θεώρηση ενός ιστορικού που παρουσιάζοντας το συγκεκριμένο υλικό του εμμένει σε αυτό, δίνοντας έμφαση σε μία μόνο από τις διαστάσεις του χρόνου και διαφορετική η αντίληψη εκείνου που αρνείται τη μονοδιάστατη σύλληψη του χρόνου και επιδιώκει να αναδείξει τις διαφορετικές πλευρές της δυναμικής του. Δεν είναι το υλικό που δεσμεύει τον ιστορικό αλλά είναι ο ιστορικός που το κατακτά ανάλογα με την ιδιαίτερη αντίληψη του χρόνου που έχει.

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΑΚΗΣ - ΙΟΥΛΙΑ ΠΕΝΤΑΖΟΥ

Διάγραμμα του σχήματος ανάλυσης

- ΑΦΗΓΗΣΗ: 1. Διαδικασία παρουσίασης του ιστορικού γίνεσθαι
2. Μετάδοση μηνύματος

Α' άξονας: ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

1. Διακειμενικές σχέσεις:
 - Κάθετα: Πηγές
 - Οριζόντια: Παραπομπές σε άλλα ιστορικά έργα
2. Αναλυτικές διαδικασίες:
 - Ανάλυση-διήγηση
 - Διήγηση-ανάλυση
 - Χρήση παραδειγμάτων
 - Παράλληλες διηγήσεις
3. Ερμηνευτικές προσεγγίσεις:
 - Συρραφή (μοντάζ) κειμένων
 - Τριμερές σχήμα: πρόλογος-υπόθεση
μέση-στοιχεία
τέλος-συμπεράσματα
 - Διασπορά συμπερασμάτων

B' άξονας: Η «ΓΛΩΣΣΑ» ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ

1. Επικοινωνιακότητα:

Τεκμηρίωση - Λογική επιχειρηματολογία
Ψυχολογική λειτουργία της μυθοπλασίας

2. Αφαίρεση:

Επιστημονικοί όροι
Δομές φαινομένων
Ερμηνευτικά σχήματα (μοντέλα)

Συνθετικό στοιχείο: Η ΑΝΤΙΑΨΗ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ

Οι διαφορετικές χρονικότητες επαναπροσδιορίζουν τη δυναμική του ιστορικού γίνεσθαι.

2. Το περιοδικό «*Annales*»

Μετά την αποχώρηση του Braudel από τη διεύθυνση του περιοδικού, στα 1972, έπαψε να υπάρχει μια δεσπόζουσα φυσιογνωμία στο χώρο των *Annales*. Εμφανίζονται διαφορετικές μεταξύ τους τάσεις, από τις οποίες άλλες υιοθετούν ή επεκτείνουν τα προγράμματα των παλαιότερων και άλλες υποσκάπτουν αυτά τα προγράμματα με μια αναβίωση του ενδιαφέροντος για την αφήγηση των γεγονότων και για την πολιτική ιστορία. Οι διαφοροποιήσεις αυτές οφείλονται κυρίως στη μέχρι τότε υπερβολική έμφαση στη μεθοδολογία. Η συλλογή διαδοχικών δεδομένων έμοιαζε συχνά να αποτελεί αυτοσκοπό και ο ιδιαίτερος τόνισμός των δομών έμοιαζε να βγάζει τον ανθρώπινο παράγοντα από την ιστορία.

Για τους λόγους αυτούς οι ιστορικοί της τρίτης γενιάς του περιοδικού μετατοπίζουν το ενδιαφέρον τους από τη μελέτη των δομών στον επαναπροσδιορισμό του ρόλου του ανθρώπου μέσα στις δομές αυτές. Η οικονομική βάση παύει να είναι το κυρίαρχο σημείο αναφοράς, καθώς το ενδιαφέρον στρέφεται και προς τη μελέτη της πολιτιστικής υπερδομής. Παρατηρείται ανάπτυξη της μικροϊστορίας (επίδραση από τις μελέτες του Foucault), της ιστορίας των νοοτροπιών, της ιστορικής ανθρωπολογίας, της ιστορικής βιογραφίας και της ιστορίας των γυναικών. Έπιχειρείται εξάλλου και μια προσέγγιση της αμερικανικής σχολής της ψυχοϊστορίας. Η τρίτη αυτή γενιά είναι πιο ανοιχτή στις εκτός Γαλλίας ιδέες και αναπτύσσει έντονο διάλογο με άλλες επιστήμες (γλωσσολογία, ανθρωπολογία, ψυχολογία, σημειολογία). Επικεντρώνει τέλος το ενδιαφέρον της στη μελέτη μεμονωμένων περιοχών τόσο της Γαλλίας, όσο και έξω από αυτήν.

Οι διαπιστώσεις που ακολουθούν αποτελούν καρπό μελέτης τευχών του

περιοδικού κατά τη διετία 1989-90²¹. Με βάση τη μελέτη αυτή προκύπτουν τα εξής:

Ο καταμερισμός των άρθρων γίνεται από το ίδιο το περιοδικό σε τρεις κατηγορίες: α') Τα άρθρα οικονομικού-κοινωνικού προβληματισμού, β') τα άρθρα θεωρητικής υφής που αναφέρονται είτε σε προβλήματα μεθοδολογίας είτε σε θέματα φιλοσοφίας της ιστορίας, γ') τις νέες υποθέσεις, που προτείνουν κάποια καινούργια οπτική και θέτουν θέματα προς συζήτηση. Ο καταμερισμός αυτός των άρθρων ήδη από τα περιεχόμενα καταδεικνύει τη σταθερή συνεργασία των *Annales* με μια πλατιά επιστημονική κοινότητα αφού φανερώνει την ύπαρξη και λειτουργία ταυτόχρονα πολλών θεματικών ενοτήτων προβληματισμού. Στο διάλογο αυτό, δεν συμμετέχουν μόνο ιστορικοί. Συναντά κανείς ανάμεσα στα άρθρα εργασίες εκπροσώπων των οικονομικών και κοινωνικών επιστημών. Η θεματολογική και μεθοδολογική πολυμορφία υποδηλώνει την ταυτόχρονη ενασχόληση με μια σειρά από ζητήματα.

Το στοιχείο αυτό του διαλόγου μεταξύ των ιστορικών, ή μεταξύ των ιστορικών και άλλων επιστημόνων, γίνεται εμφανές ήδη στις διακειμενικές σχέσεις, όπου κυριαρχεί ο οριζόντιος άξονας χωρίς αυτό να λειτουργεί σε βάρος της σχέσης του κειμένου με το πρωτογενές υλικό, κυρίως στις περιπτώσεις διαπραγματεύσεως πηγών. Στα άρθρα της πρώτης κατηγορίας που αντλούν τα θέματά τους από το διεθνή (κυρίως ευρωπαϊκό) χώρο, βρίσκουμε αναφορές στις σχετικές εργασίες (στοιχείο οριζόντιας διακειμενικής σχέσης) πράγμα που φανερώσει πως ο αρθρογράφος έχει γνώση της αντίστοιχης βιβλιογραφίας που έχει ήδη φτάσει σε ορισμένα συμπεράσματα και διαπραγματεύεται το θέμα του ευρύτερα στο πλαίσιο του διαλόγου μεταξύ των ιστορικών, που συχνά γίνεται διεπιστημονικός.

Στα άρθρα θεωρητικής υφής η θεματική αφορά κυρίως σε ζητήματα που εμφανίζονται στα πλαίσια της γαλλικής σκέψης είτε της ιστορικής είτε της ευρύτερης επιστημονικής. Για το λόγο αυτό, ο διάλογος που αναπτύσσεται περιλαμβάνει κυρίως γάλλους επιστήμονες. Τα άρθρα αυτά δεν ασχολούνται καθόλου με την ανάδειξη και ανάλυση πηγών. Κατά συνέπεια, οι σημειώσεις δεν παραπέμπουν σε αρχειακό υλικό. Ωστόσο ακόμη και οι παραπομπές που στοιχειοθετούν βιβλιογραφική υποστήριξη είναι λιγοστές σε αντίθεση με τα άρθρα της πρώτης και τρίτης κατηγορίας. Στα κείμενα θεωρητικής υφής οι περισσότερες παραπομπές έχουν επεξηγηματικό χαρακτήρα.

Στην κατηγορία των νέων υποθέσεων τέλος οι ιστορικοί θέτουν θέματα προς συζήτηση με στόχο να τα εντάξουν στον ιστορικό διάλογο ή να προτείνουν μια νέα οπτική. Είναι ενδιαφέρον ακόμη στην περίπτωση αυτή το ότι στό-

21. *Annales E.S.C.*, έτος 44ο, τχ. 6 (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1989) και *Annales E.S.C.*, έτος 45ο, τχ. 1 (Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1990).

χος του ιστορικού δεν είναι η εξ αρχής ανάδειξη αλλά η επαναδιαπραγμάτευση της πηγής, γεγονός που δικαιολογεί εκτός από την αναφορά στις πηγές την παράθεση μιας πλούσιας βιβλιογραφίας, αναγκαίας για να τεθούν οι βάσεις του διαλόγου. Πρόκειται δηλαδή τελικά για υποθέσεις εργασίας ως επί το πλείστον, για έκθεση των ερωτημάτων και των προβλημάτων της πρώτης φάσης έρευνας που δεν έχει οδηγήσει σε οριστικά συμπεράσματα και βρίσκεται στη διαδικασία της εξέλιξης.

Οι τρόποι παρουσίασης που χρησιμοποιούν οι αρθρογράφοι διακρίνονται σε γενικές γραμμές από την κυριαρχία της ανάλυσης. Είπαμε πως ο στόχος τους είναι να παρουσιάσουν μια προσωπική οπτική που να τους συνδέει και να τους διαφοροποιεί ταυτόχρονα από την προϊστορία του ζητήματος. Αυτό επιτυγχάνεται είτε με μια ενιαία σε βάθος ανάλυση είτε με μερικότερες αναλυτικές προσεγγίσεις. Αξίζει ωστόσο να σημειωθεί πως αν και τα *Annales* αποτελούν περιοδικό με σαφή αναλυτικό χαρακτήρα, η διήγηση στα κείμενα που μελετήθηκαν όχι μόνο δεν απουσιάζει αλλά διαδραματίζει ένα ρόλο ιδιαίτερα σημαντικό σε σχέση με τον τρόπο που τα στοιχεία της ανάλυσης διαμορφώνονται σε μια ολότητα. Τα διηγηματικά μέρη χρησιμοποιούνται με τη μορφή παρεμβάσεων στην ανάλυση, στοχεύοντας στην εικονογράφησή της. Οι παρεμβάσεις αυτές συνίστανται κυρίως στην παράθεση υλικού από τις πηγές, επεξεργασμένου, πάντοτε, ώστε να ανταποκρίνεται στις αρχές που έχει προδιαγράψει στην ανάλυσή του ο συγγραφέας. Πολύ συχνά ακόμα έχουμε χρήση ενός χαρακτηριστικού παραδείγματος που καλείται κατά κάποιο τρόπο να λειτουργήσει όπως οι αριθμοί όταν αντικαθιστούν σύμβολα στους τύπους των Μαθηματικών και να εξηγήσει με τον τρόπο αυτό το θεωρητικό πλαίσιο που έχει προαναφερθεί. Στα παραδείγματα αυτά χρησιμοποιούνται πάλι κυρίως αντιπροσωπευτικές πηγές που άλλοτε παρατίθενται αυτούσιες, χωρίς καμιά επεξεργασία, άλλοτε με διήγηση σε τρίτο πρόσωπο από τον ίδιο το συγγραφέα όπου και πάλι ωστόσο η επέμβαση είναι όσο το δυνατό διακριτικότερη.

Η λογική αυτή του παραδείγματος παίρνει την ακραία της μορφή στις περιπτώσεις που ολόκληρο το κείμενο αναφέρεται σε μια μεμονωμένη περίπτωση, φιλοδοξώντας να αναδείξει τη δομή φαινομένων, στην οποία ανήκει το παράδειγμα, στις περιπτώσεις, δηλαδή, που έχουμε να κάνουμε με «case study». Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί το άρθρο του Lars Magnusson «Protoindustrialisation, culture et tavernes en Suède (1800-1850)»²². Στοχεύοντας στη σκιαγράφηση και ερμηνεία της κουλτούρας μιας συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας, ο αρθρογράφος θεωρεί απαραίτητο να εξετάσει την ιστορική διαμόρφωση των κοινωνικών σχέσεων που επιδρούν στην ανάδειξη αυτής της

22. Lars Magnusson, «Protoindustrialisation, culture et tavernes en Suède (1800-1850)», *Annales E.S.C.*, έτος 45ο, τχ. 1 (Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1990), σ. 24-36.

κουλτούρας και δεύτερον να εξετάσει πώς η κουλτούρα αυτή, στην ιστορική της εξέλιξη, επιδρά στην αναπαραγωγή των κοινωνικών σχέσεων. Για να το επιτύχει παίρνει ένα συγκεκριμένο παράδειγμα στο χώρο (την Escilstuna, μια πόλη της Σουηδίας) και στο χρόνο (πρώτη 50ετία του 19ου αι., εντάσσοντας το όμως στην ευρύτερη διάρκεια). Διαπραγματεύεται την ανάπτυξη και διαμόρφωση της κουλτούρας της εργατικής τάξης αυτής της περιοχής. Εξετάζει δηλαδή τον τρόπο με τον οποίο η συναναστροφή στις ταβέρνες, ο αλκοολισμός και ο συγκεκριμένος κώδικας επικοινωνίας που αναπτύχθηκε εξαιτίας αυτών, αποτέλεσαν τα δομικά στοιχεία μιας κουλτούρας, που όχι μόνο οφειλόταν στην ανάπτυξη των συγκεκριμένων κοινωνικών σχέσεων αλλά επίσης τις αναπαρήγε.

Ο ερμηνευτικός τρόπος που προσεγγίζουν τα θέματά τους οι συγγραφείς βασίζεται σε γενικές γραμμές στο τριμερές σχήμα (αρχή-μέση-τέλος). Ο πρόλογος κάθε κειμένου δίνει τη δυνατότητα στον αρθρογράφο να αναπτύξει ένα θεωρητικό πλαίσιο πάνω στο οποίο θα στηρίζει τη διαπραγματέυσή του. Άλλοτε παρατίθενται με συντομία οι βασικές ερωτήσεις που αφορούν στο θέμα, ερωτήσεις που έχουν συνήθως αντιθετικό χαρακτήρα, και είναι ρητορικές, δηλ. περικλείουν και την απάντηση. Πιο συχνά αναλύεται εκ των προτέρων όλη η συζήτηση που είχε αναπτυχθεί μέχρι τη στιγμή που ο ιστορικός προτείνει την άποψή του. Υπάρχουν τέλος και οι περιπτώσεις όπου προτάσσεται της ανάλυσης του θέματος ένας ευρύτερος μεθοδολογικός προβληματισμός που αφορά σε ζητήματα μελέτης της ιστορίας και προσέγγισης του ιστορικού υλικού. Εδώ ο ιστορικός περιγράφει όχι μόνο το πλαίσιο της συζήτησης στην οποία συμμετέχει αλλά και τις θεωρητικές αρχές και τα εργαλεία που χρησιμοποιεί στην ανάλυσή του.

Ενδεικτικό για την εφαρμογή του τριμερούς σχήματος είναι το άρθρο του Alain Guerreau «Fief, féodalité, féodalisme. Enjeux sociaux et réflexion historique»²³. Στο πρώτο μέρος του άρθρου αυτού περιγράφεται σε δύο επίπεδα η θεωρητική συζήτηση στην οποία ο αρθρογράφος έρχεται να ενσωματώσει την ανάλυσή του. Το πρώτο επίπεδο της ανάλυσης αφορά στην εξέταση ευρύτερων θεωρητικών ζητημάτων που έχουν να κάνουν με τον τρόπο που χειρίζεται ο ιστορικός την ορολογία και τα μεθοδολογικά του εργαλεία. Σε ένα δεύτερο επίπεδο θέτει το πρόβλημα του φεουδαλισμού και περιγράφει τη θεωρητική συζήτηση γύρω από αυτό το θέμα, όπως έχει εξελιχθεί τα τελευταία χρόνια. Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζει αναλυτικά την πορεία που έχουν ακολουθήσει ιστορικά οι σχετικοί όροι στους τελευταίους δύο αιώνες και εκθέτει τα επιχειρήματά του σχετικά με τη σημερινή διαπραγματέυσή τους. Στο τρίτο

23. Alain Guerreau, «Fief, féodalité, féodalisme. Enjeux sociaux et réflexion historique», *Annales E.S.C.*, έτος 45ο, τχ. 1 (Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1990), σ. 137-166.

μέρος, συνδέοντας τη συγχρονική και τη διαχρονική εξέταση που προηγήθηκε καταλήγει σε αναλυτικά συμπεράσματα.

Τα κείμενα παρουσιάζουν στο σύνολό τους μια αυστηρή δόμηση. Ακόμη και στην περίπτωση που κατά τη διάρκεια της διαδικασίας παρουσίασης του υλικού, έχουμε διασπορά συμπερασμάτων, δεν είναι τυχαία αλλά οδηγεί πάντα στο γενικό συμπέρασμα. Είναι επίσης αξιοσημείωτο ότι στις περιπτώσεις αυτές, στα μέρη του κειμένου που καταλήγουν σε ένα συμπέρασμα μπορούμε να διαπιστώσουμε ένα επί μέρους τριμερές σχήμα που κινείται κι αυτό στον άξονα θεωρία/πηγή — παράδειγμα/επιμέρους συμπέρασμα. Η αυτοτέλεια των μερών αυτών υπογραμμίζεται συχνά από την παρουσία τίτλων στην αρχή καθενός από αυτά. Ως αποτέλεσμα των πρακτικών αυτών, τα κείμενα αποκτούν μεγαλύτερη ευλυγισία και ζωντάνια και ξεφεύγουν από μια στεγνή διαπραγμάτευση.

Αν εξετάσουμε τα κείμενα των ιστορικών από μια κάποια απόσταση θα διαπιστώσουμε ότι σχεδόν παντού είναι προφανής η επιδίωξή τους να αναδείξουν πίσω από τη μελέτη συγκεκριμένων περιπτώσεων ή ολόκληρων περιόδων δομές φαινομένων. Όλα τα στοιχεία ενός πρώτου επιπέδου ανάλυσης παραπέμπουν σε ένα δεύτερο επίπεδο αναφοράς, που αποτελεί την οργάνωση του συνόλου των φαινομένων σε μια συγκεκριμένη δομή. Εξετάζονται σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο κάποιες κοινωνικές διαδικασίες που σε συσχετισμό μεταξύ τους διαμορφώνουν μια ολότητα. Η σκιαγράφηση μιας δομής δεν ενέχει σε καμιά περίπτωση το στοιχείο της απολυτότητας, κάτι που θα συνέβαινε αν ο στόχος ήταν η (a priori) ανάδειξη ενός μοντέλου.

Αν η αναγωγή των προβλημάτων σε δομές φαινομένων αποτελεί ένα πρώτο επίπεδο αφάιρεσης, σε ένα δεύτερο επίπεδο συναντάται η αφαιρετική χρήση της γλώσσας. Εδώ εμφανίζεται κυρίαρχη η παράδοση των *Annales*. Εμφανίζονται στα κείμενα αυτά όροι με ιστορία δεκαετιών (contexte, rationalité). Η χρήση των όρων αυτών που με το ίδιο ή διαφοροποιημένο περιεχόμενο αποτελούν διαχρονικό κώδικα επικοινωνίας των *Annales* παραπέμπει στην πλούσια και ισχυρή ιστοριογραφική παράδοση του περιοδικού παρά τις διαφοροποιήσεις που εντάσσονται και λειτουργούν μέσα στην παράδοση αυτή.

Σε διάλογο με την παράδοση βρίσκεται και η χρήση του χρόνου στα κείμενα που μελετήσαμε. Με εντονότερη την παρουσία του αναδρομικού παρά του προοπτικού χρόνου, το χρονικό πλαίσιο που χρησιμοποιείται ως καμβάς για την διαπραγμάτευση του θέματος είναι η μακρά διάρκεια, ένα από τα σημεία-παρακαταθήκες που εμφανίζονται αναλλοίωτα στην εξέλιξη της ιστοριογραφίας των *Annales*.

Τα στοιχεία των κατηγοριών που περιγράψαμε συνδέονται μεταξύ τους, καθώς οι συγγραφείς διαθρώνουν το υλικό τους στη βάση μιας λογικής επιχειρηματολογίας προκειμένου να αναδείξουν ως φορέα του υλικού τους έναν ισχυρό αποδεικτικό λόγο. Ο λόγος αυτός ενισχύεται συχνά και από την τεκμη-

ρίωση των επιχειρημάτων μέσα από τις πηγές, όπου και όταν αυτή είναι αναγκαία, και κυρίως σε κείμενα που αφορούν οικονομικά ζητήματα, όπου έχουμε συχνή χρήση πηγών ή στατιστικών πινάκων, οι οποίοι είτε παρουσιάζονται αυτούσιοι ως πρωτογενές υλικό είτε ύστερα από προσωπική επεξεργασία του συγγραφέα. Η εμμονή αυτή στη λογική επιχειρηματολογία, ωστόσο, απέχει πολύ από το να είναι μια στεγνά κατασκευασμένη μαθηματική εξίσωση. Σημαντικό ρόλο παίζει η προσπάθεια του αρθρογράφου να ζωντανέψει το κείμενο με την παραστατική απεικόνιση του θέματος που διαπραγματεύτηκε. Στοιχεία μυθοπλασίας, υπάρχουν διάσπαρτα στην πορεία του αποδεικτικού λόγου. Τάξεις, εποχές, ιδέες γίνονται ήρωες — υποκείμενα της ιστορικής δράσης. Αξίζει να σημειωθεί επίσης ότι ακόμη και στον επίλογο παρεμβάλλεται συχνά διήγηση ή παρατίθεται πηγή που δραματοποιεί τα συμπεράσματα. Ο τρόπος αυτός διευκολύνει την προσέγγιση του ιστορικού υλικού από τον αναγνώστη και αποδεικνύεται ένας τρόπος μετάδοσης της ιστορικής πραγματικότητας ζωντανός, που δεν αναιρεί την επιστημονική εγκυρότητα του κειμένου.

Η σύντομη λοιπόν ανάλυση των στοιχείων που συγκεντρώσαμε από τη μελέτη των άρθρων καταλήγει σε μερικά βασικά συμπεράσματα. Τα κοινωνικο-οικονομικά ενδιαφέροντα του περιοδικού εξακολουθούν να παραμένουν κυρίαρχα, ενώ εμφανίζεται μια ιδιαίτερη έμφαση σε ζητήματα μεθοδολογίας. Η προσέγγιση των θεμάτων αυτών παρά τη συστηματική παρουσία διηγηματικών μερών που λειτουργούν παραδειγματικά με μια μυθοπλαστική διάθεση, εξακολουθεί να παραμένει αναλυτική. Σημαντικό επίσης ρόλο παίζει ο διάλογος μεταξύ των ιστορικών — ιδιαίτερα των Γάλλων — αλλά και με άλλους επιστημονικούς χώρους. Τέλος, αξίζει να σημειωθεί, ότι παρά τη μελέτη περιορισμένων ενοτήτων, γεωγραφικά και χρονικά, η ανάδειξη δομών πίσω από τη μελέτη αυτή χαρακτηρίζει τη λογική και τη σύνθεση των άρθρων του περιοδικού.

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΚΕΧΡΙΩΤΗΣ - ΜΑΡΙΑ ΛΕΜΠΕΣΗ

3. Το περιοδικό «*Past and Present*»

Προσεγγίζοντας το βρετανικό περιοδικό *Past and Present*, και μελετώντας αναλυτικά δύο σχετικά πρόσφατα τεύχη του (123, Μάιος 1989 και 125, Νοέμβριος 1989) κύριος στόχος μας ήταν να ανιχνεύσουμε τις τάσεις που ακολουθεί σ' αυτό η ιστορική γραφή. Ήδη, από μια πρώτη προσέγγιση του υλικού προέκυψαν δύο βασικές διαπιστώσεις:

Πρώτον, τα ζητήματα που απασχολούν τους αρθρογράφους του περιοδικού ανάγονται συνήθως στη νεότερη περίοδο, ενώ οι εξελίξεις με τις οποίες ασχο-

λούνται ανήκουν κυρίως στη μακρά διάρκεια. Οι επιλογές αυτές, καθορίζονται σε μεγάλο βαθμό από τη διακηρυγμένη πρόθεση των ιδρυτών του περιοδικού στα 1952, να προσεγγίσουν τους νόμους κίνησης και ανάπτυξης κάθε μορφής κοινωνίας και κάθε ατομικής δράσης μέσα σ' αυτήν. Εμφανής όμως είναι και η σημερινή ευρύτητα της θεματικής του περιοδικού, ύστερα από τη σημαντική τομή στην επιστημονική του πορεία, στα τέλη της δεκαετίας του πενήντα, όταν ο θεωρητικός προσανατολισμός της συντακτικής του επιτροπής μεταστράφηκε ή εμπλουτίστηκε καθώς ανοίχτηκε στο ευρύτερο φάσμα των κοινωνικών επιστημών. Έτσι, δίπλα στα άρθρα που εντάσσονται στους παραδοσιακούς θεματικούς άξονες του περιοδικού, όπως η μετάβαση από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό ή η κοινωνική διαμαρτυρία στις προ-βιομηχανικές κοινωνίες, εξετάσαμε άρθρα που θίγουν ζητήματα κοινωνικής ιστορίας της τέχνης ή ζητήματα πολιτιστικής ιστορίας.

Η δεύτερη διαπίστωση αφορά και πάλι τη θεματική του περιοδικού και πιο συγκεκριμένα τη δυσκολία κατάταξης των άρθρων σε διακριτές θεματικές κατηγορίες (οικονομική, πολιτιστική, δημογραφική ιστορία, ιστορία των ιδεών). Συνειδητά οι αρθρογράφοι κινούνται στα όρια των κατηγοριών αυτών. Ενδεικτική είναι και η χαρακτηριστική διπολικότητα των τίτλων (π.χ. «Έπος και Ιστορία», «Αφρικανικές Κοινωνίες και Υπερατλαντικό δουλεμπόριο» κ.λπ.). Αυτό που ενδιαφέρει κάθε φορά είναι ο τρόπος που διαπλέκονται τα διάφορα επίπεδα της κοινωνικής πραγματικότητας μεταξύ τους για να καθορίσουν το συγκεκριμένο φαινόμενο που εξετάζεται.

Οι επιστημονικές αυτές επιλογές συνεπάγονται και κάποιες αφηγηματικές επιλογές. Κινούμενες πάνω στον πρώτο άξονα του μεθοδολογικού μας σχήματος, μελετώντας δηλαδή τη μορφολογία των κειμένων, διαπιστώσαμε καταρχήν ότι σε όλα τα άρθρα, η συνολική δομή των κειμένων καθορίζεται από τις ανάγκες της αναλυτικής διερεύνησης των ζητημάτων. Είναι δοκίμια *a these*, και το νήμα της αφήγησής τους δεν ξετυλίγεται με βάση τη χρονική αλληλουχία των γεγονότων, αλλά με βάση μια εσωτερική αναλυτική λογική. Επίσης ακολουθείται πάντα ένα, ισομερώς ανεπτυγμένο, τριμερές σχήμα ερμηνείας.

Πέρα όμως απ' αυτές τις γενικές παρατηρήσεις, την ολότητα κάθε κειμένου συνθέτουν πολλαπλοί αναλυτικοί και ερμηνευτικοί τρόποι. Η ακριβής διαπλοκή των τρόπων αυτών θα φαινόταν μόνο αν επιχειρούσαμε να αναλύσουμε κάθε άρθρο χωριστά. Ωστόσο προσπαθήσαμε να προσεγγίσουμε το υλικό μας με κριτήριο τους κυρίαρχους τρόπους πλοκής της επιχειρηματολογίας των αρθρογράφων. Προσπαθήσαμε, επιχειρώντας μια —πολύ ελαστική— τυπολογία, να ανιχνεύσουμε τα σχέδια πάνω στα οποία χτίζονται οι αφηγήσεις τους, και κατά συνέπεια τις στρατηγικές μετάδοσης του ιστορικού μηνύματος που επιλέγουν. Η στενή διαπλοκή των ερμηνευτικών προσεγγίσεων με τις αναλυτικές διαδικασίες των κειμένων αποτέλεσε τον πυρήνα του προβληματισμού μας.

Διαπιστώσαμε λοιπόν ότι σ' ένα μεγάλο αριθμό κειμένων κυριαρχεί η βαθμιδωτή ανάλυση. Η διαπραγμάτευση, δηλαδή, χτίζεται πάνω σε ερωτήματα που διασπείρονται στο κείμενο, ώστε να διευκρινιστούν διάφορες παράμετροι του υπό εξέταση ζητήματος και τελικά να φωτιστεί το κύριο ερώτημα στο οποίο θέλει να απαντήσει ο συγγραφέας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το άρθρο του J. D. Fage, «African Societies and the Atlantic Slave Trade» (τχ. 125, σ. 97-115). Στο άρθρο αυτό ο συγγραφέας επιχειρεί να καταδείξει τις συνδέσεις μεταξύ του υπερατλαντικού δουλεμπορίου και της εσωτερικής δομής των αφρικανικών κοινωνιών. Στα πλαίσια αυτής της προσέγγισης, το διεθνές σύστημα παρουσιάζεται ως επιταχυντικό κάποιων ήδη υπαρκτών διαδικασιών στο τοπικό επίπεδο. Το κεντρικό του ερώτημα είναι η ίδια η λειτουργία της δουλείας στο πλαίσιο των αφρικανικών κοινωνιών. Για να φτάσει σ' αυτό, περνάει από μια σειρά άλλων ερωτημάτων ποσοτικής, δημογραφικής, οικονομικής υφής. Τα ερωτήματα εξετάζονται λίγο ως πολύ αυτοτελώς με βάση μια σειρά μαρτυριών και ελέγχων, λογικών αποκλεισμών και συμπερασμάτων. Δημιουργούνται έτσι οι προϋποθέσεις, το περίγραμμα για να φωτιστεί το κεντρικό ερώτημα, από τη φύση του συνθετότερο σε σχέση με όσα προηγούνται.

Αυτή η διαδικασία ανάλυσης, χαρακτηρίζεται αντίστοιχα από τη διασπορά των ερμηνευτικών συμπερασμάτων σε ολόκληρο το κείμενο. Η διασπορά αυτή δε γίνεται τυχαία και δε συνιστά στις περισσότερες περιπτώσεις χαλαρή δόμηση του κειμένου, καθώς υποτάσσεται στην κύρια κατευθυντήρια γραμμή της αποδεικτικής λογικής. Αυτού του είδους η ερμηνευτική προσέγγιση, ακολουθώντας τους αναλυτικούς δρόμους, τείνει να οικοδομήσει σταδιακά από τα επιμέρους συμπεράσματα μια συνολική ερμηνεία, η οποία προβάλλει τελικά ως φυσική κατάληξη του συσχετισμού συλλογισμών που έχουν προηγηθεί.

Η χαρακτηριστικότερη κατηγορία άρθρων όπου τα ερμηνευτικά συμπεράσματα του αρθρογράφου βρίσκονται διεσπαρμένα στο κείμενο είναι τα άρθρα τύπου «debate». Πρόκειται για ανασκευές απόψεων-ερμηνειών που έχουν υποστηριχτεί σε προηγούμενες δημοσιεύσεις και έχουν προκαλέσει δημόσια συζήτηση στους χώρους της επιστημονικής κοινότητας. Η αναλυτική διαδικασία των άρθρων αυτών είναι επίσης βαθμιδωτή, ωστόσο το «μοτίβο» της πλοκής, δεν προκύπτει από την ιεράρχηση των ερωτημάτων που θέτει ο αρθρογράφος ανεξάρτητα. Καθορίζεται με βάση την επιχειρηματολογία της υπό ανασκευή άποψης, της οποίας τα καίρια ή τα «τρωτά» σημεία φωτίζει ο αρθρογράφος. «Δανείζεται» δηλαδή κατά κάποιον τρόπο τη στρατηγική μιας άλλης αφήγησης για να την ανατρέψει («εκ των έσω»). Έτσι στα άρθρα αυτά δεν έχουμε μια καταρχήν ερμηνευτική υπόθεση, αλλά η ερμηνεία του συγγραφέα αναδύεται σταδιακά μέσω της ανασκευής.

Δύο άλλοι τύποι άρθρων που συναντήσαμε, σε μικρότερη όμως αναλογία, είναι τα «case-studies», όπου η αφήγηση χτίζεται γύρω από μια κεντρική πε-

ρίπτωση-παράδειγμα, και οι επάλληλες αφηγήσεις. Στην πρώτη περίπτωση, η ανάλυση του παραδείγματος, χρησιμεύει για την απόδειξη ή την ανατροπή μιας γενικότερης ερμηνείας. Στα άρθρα αυτά το τριμερές σχήμα ερμηνείας είναι ιδιαίτερα ευκρινές, αφού είναι κυρίως στο τρίτο, συμπερασματικό μέρος που αναδεικνύεται η ευρύτερη σημασία του παραδείγματος και οι αναλογίες του με άλλες περιπτώσεις.

Ο τύπος του άρθρου που χτίζεται με επάλληλες αφηγήσεις, τείνει, μέσα από τις αναλυτικές διαδικασίες που ακολουθούνται, να σχηματίσει αφηγηματικά υποσύνολα-εικόνες. Οι αφηγήσεις αυτές αποτελούν συχνά και μορφικά διακριτές υποενότητες. Η συρραφή των επιμέρους αναπτύξεων σχηματίζει σ' αυτές τις περιπτώσεις μια ενιαία ερμηνευτική εικόνα. Το «μοντάζ» αυτό άλλοτε αποτελεί αντικείμενο ειδικής διαπραγμάτευσης στο τελευταίο τμήμα του άρθρου, οπότε ο αρθρογράφος αναλαμβάνει να συνδέσει τις επιμέρους αφηγήσεις, άλλοτε πάλι η διεργασία αυτή αφήνεται στον αναγνώστη κι ο αρθρογράφος περιορίζεται σ' ένα γενικευτικό συμπέρασμα-επίλογο. Εδώ, παραδειγματικό είναι το άρθρο του Andrew Sherratt, «Gordon Childe: Archaeology and Intellectual History» (τχ. 125, σ. 151-185). Ο αρθρογράφος αναπτύσσει παρατακτικά κι αυτόνομα δύο διαφορετικές θεματικές: τη ζωή του Childe και την ιστορία των ιδεών από τη Μεταρρύθμιση μέχρι τον εικοστό αιώνα. Σ' ένα συγκεκριμένο σημείο οι δύο θεματικές συναντώνται, για να συνθέσουν την τελευταία πράξη του κειμένου. Ο Childe εντάσσεται στην εξέλιξη και καταδεικνύεται η συμβολή του.

Είδαμε μέχρι τώρα πώς οι συγκεκριμένες στρατηγικές με τις οποίες διαπλέκονται οι αναλυτικές διαδικασίες και τα ερμηνευτικά συμπεράσματα των αρθρογράφων του *Past and Present*, «χτίζουν» ένα είδος πλοκής, κατεξοχήν «αναλυτικό». Τόσο η διασπορά ερμηνευτικών συμπερασμάτων σε διάφορα κομβικά σημεία της ανάλυσης, όσο και η δημιουργία θεματικών «εικόνων» που στηρίζουν ερμηνευτικά η μία την άλλη, εμπλουτίζουν το τριμερές σχήμα των άρθρων και στοχεύουν στην ευλογοφανή-φυσική ανάδυση της ερμηνείας. Για να ολοκληρώσουμε τη διερεύνησή μας πάνω στον πρώτο άξονα του μεθοδολογικού μας σχήματος πρέπει να εξετάσουμε δύο ακόμα βασικά ζητήματα: πρώτον, τη λειτουργία των διακειμενικών σχέσεων στην αφηγηματική πλοκή, και δεύτερον τη λειτουργία των στοιχείων εκείνων του διηγηματικού τρόπου αφήγησης που παρεισφρουν σε κείμενα κατεξοχήν «αναλυτικά».

Η διακειμενικότητα τόσο στην οριζόντια όσο και στην κάθετη της διάσταση αποτελεί ένα αναγκαίο και καίριο συστατικό στοιχείο όλων των άρθρων που εξετάσαμε. Καθώς η πλειονότητα των άρθρων του *Past and Present* έχουν ως πρωταρχικό τους σκοπό, όχι την ανάδειξη ενός συγκεκριμένου πρωτογενούς υλικού, αλλά τη συμμετοχή σ' έναν ευρύτερο επιστημονικό διάλογο, τα κείμενα με τα οποία έρχονται σε επαφή «οριζόντια», οι άλλες δηλαδή δευτερογενείς

πραγματείες που αναφέρονται σε παρεμφερή θέματα, παίζουν σημαντικότατο ρόλο στην αφηγηματική τους δομή. Πολλές φορές αποτελούν αφετηρία της ανάλυσης, συχνά καθορίζουν την ίδια τη δομή της επιχειρηματολογίας (όπως χαρακτηριστικά συμβαίνει στα κείμενα τύπου «debate»), ενώ πάντα αποτελούν πηγή πληροφοριών και εχέγγυο επιστημονικού κύρους. Είτε παρεμβαίνουν στο κύριο σώμα του κειμένου με την παράθεση χωρίων, είτε παίρνουν τη μορφή βιβλιογραφικών παραπομπών, η παρουσία τους μέσα στα κείμενα τα μετατρέπει σε ανοιχτά αφηγηματικά σύνολα, μέσα στα οποία διεξάγεται ένα είδος διαλόγου. Πολλές φορές μάλιστα ο αρθρογράφος φαίνεται να παραχωρεί την προνομιακή θέση του αφηγητή για να φέρει στο προσκήνιο αυτόν το διάλογο. Είναι ακόμα χαρακτηριστικό, ότι ακόμα και στα άρθρα όπου πρωταρχικός σκοπός του αρθρογράφου μοιάζει να είναι η προνομιακή ανάδειξη ενός συγκεκριμένου πρωτογενούς υλικού, η προσπάθεια ένταξης της μελέτης σ' ένα ευρύτερο πλαίσιο δεν παραλείπεται.

Η έντονη οριζόντια διακειμενικότητα των άρθρων του *Past and Present* απηχεί και την πρόθεση των αρθρογράφων ν' ανοίγουν κάθε φορά νέες προοπτικές μέσα στις ευρύτερες συζητήσεις που διεξάγει η επιστημονική κοινότητα, αλλά και την αντίληψη των ιστορικών αυτών για το πώς πρέπει αυτή η κοινότητα να λειτουργεί. Πρέπει όμως να τονιστεί ότι η επαφή αυτή με άλλα κείμενα περιορίζεται στο χώρο της αγγλόφωνης βιβλιογραφίας, και αυτή η επιλογή θέτει και τα όρια της επιστημονικής κοινότητας που συμμετέχει στο διάλογο.

Το τελευταίο ζήτημα που μένει να εξεταστεί είναι η παρουσία «διηγηματικών» στοιχείων στα «αναλυτικά» άρθρα του περιοδικού. Το ότι το νήμα της αφήγησης στα άρθρα αυτά δεν προκύπτει από τη χρονική αλληλουχία, δε σημαίνει πως οι αρθρογράφοι αγνοούν τη λειτουργικότητα των επί μέρους διηγήσεων. Συχνά μικρά διηγηματικά μέρη παρεμβάλλονται, είτε για να φωτιστεί το φόντο του συγκεκριμένου ζητήματος, είτε για να εικονογραφηθούν συγκεκριμένα περιστατικά. Μ' αυτά τα περιστατικά δεν επιδιώκεται να εξηγηθούν οι εξελίξεις, αλλά να δοθούν ενδεικτικά παραδείγματα που εντείνουν την πειστικότητα της επιχειρηματολογίας. Όταν π.χ. η Sara Nalle, στο άρθρο της «Literacy and Culture in Early Modern Castille» (τχ. 125, σ. 65-96), μελετά την επίδραση της λαϊκής ανάγνωσης στην αγορά βιβλίων της Καστίλλης κατά το δέκατο έκτο αιώνα, βασίζει την επιχειρηματολογία της κυρίως σε ποσοτικά στοιχεία και στον αλληλοσυσχετισμό πλήθους πηγών. Θεωρεί ωστόσο χρήσιμο να παρεμβάλει στην αφήγησή της μια πλήρη ξενάγηση του αναγνώστη σ' ένα συγκεκριμένο βιβλιοπωλείο της Καστίλλης, για το οποίο μαθαίνουμε την ακριβή του θέση μέσα στην πόλη, το όνομα του βιβλιοπώλη, τα είδη των βιβλίων που διακινεί, ενώ η αρθρογράφος μάς ενθαρρύνει να φανταστούμε ακόμα και τις επιχειρηματικές του σκέψεις.

Οι αρθρογράφοι του *Past and Present* έχουν λοιπόν συνείδηση της ανάγκης των αναγνώστών τους να «φανταστούν» την ιστορική πραγματικότητα. Παίρνουν υπόψη τους ότι ο αναγνώστης —και στην περίπτωση αυτή ο κάθε αναγνώστης, όχι μόνο ο επαγγελματίας ιστορικός— μπορεί να κατανοεί, να αναβιώνει, το παρελθόν ως «ιστορία με ήρωες». Για τον ίδιο λόγο, συχνά οι αρθρογράφοι του περιοδικού μετατρέπουν τις κατηγορίες, τις οποίες έπλασαν αφαιρετικά με σκοπό να κατανοήσουν τα πράγματα, σε ενδιάθετους φορείς, «ήρωες» της εξέλιξης. Δημιουργούν δηλαδή τεχνητά πρόσωπα-πρωταγωνιστές του μύθου, συνήθως πίσω απ' τα περιληπτικά ονόματα κοινωνικών ομάδων, και τοποθετώντας κατά καιρούς τον εαυτό τους —και τον αναγνώστη— μέσα στην πλοκή, τότε απ' τη σκοπιά του ενός και τότε του άλλου, επιτυγχάνουν ρητορικά την ένταξή μας στη δραστηριότητα των εξελίξεων.

Όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, σκιαγραφούν τους αφηγηματικούς τρόπους με τους οποίους οι αρθρογράφοι του *Past and Present* συγκροτούν, μέσα απ' τη μορφολογία του, το μήνυμα του κειμένου τους. Ανακεφαλαιώνοντας, μπορούμε να εξαγάγουμε κάποια συμπεράσματα που αφορούν στο δεύτερο άξονα του μεθοδολογικού μας σχήματος.

Είναι φανερό ότι οι αρθρογράφοι του *Past and Present* και χρησιμοποιούν και δημιουργούν αφαιρετικές κατηγορίες σύμφωνα με τις οποίες κατανοούν και περιγράφουν την ιστορική πραγματικότητα. Χειρίζονται μια επιστημονική γλώσσα, έναν κώδικα επικοινωνίας, που αποτελείται από όρους, έννοιες και ερμηνευτικά σχήματα. Εδώ εντάσσονται π.χ. οι χρονικές έννοιες-όροι που χρησιμοποιούνται (γενιές, δεκαετίες, αιώνες) ή οι δημογραφικές, κοινωνικές, πολιτιστικές κατηγορίες που χρησιμοποιούν (ηλικίες, φύλο, οι διπολικές αντιθέσεις του τύπου ύπαιθρος-πόλη, ανώτερη-λαϊκή κουλτούρα, κ.λπ.).

Και πέρα όμως από το επίπεδο της γλώσσας, η κατασκευή συνεκτικών αφηγήσεων απαιτεί μια σταδιακή αφαίρεση των επιμέρους στοιχείων της ιστορικής πραγματικότητας που εξετάζεται, ώστε να φωτιστούν τα σημεία εκείνα που θα αποτελέσουν τους αρμούς του οικοδομήματος της επιδιωκόμενης ερμηνείας, ώστε το κάθε φαινόμενο να «αποκαλυφθεί» ή να «προβληθεί» στη δομική του διάσταση. Αντίθετα, η χρησιμοποίηση εξηγητικών μοντέλων μάλλον αποφεύγεται (με την επιφύλαξη βέβαια ότι η προσπάθεια ανίχνευσης μοντέλων που δρουν στη σκέψη πια του ιστορικού με βάση ένα σύντομο δοκίμιο θα ήταν παρακινδυνευμένη, αν όχι αδύνατη).

Οι αφηγηματικές στρατηγικές που περιγράφηκαν παραπάνω, δηλώνουν ότι οι αρθρογράφοι επιδιώκουν κατά κύριο λόγο να επικοινωνήσουν με τον αναγνώστη στο γνωστικό επίπεδο, και η πειστικότητα των αφηγήσεών τους στηρίζεται κυρίως στη λογική επιχειρηματολογία και στην ακριβή και διασταυρωμένη τεκμηρίωση. Η «βιωματική» σχέση με την Ιστορία, που ενθαρρύνεται από τα διηγηματικά στοιχεία και τις «εικονογραφικές» παρεμβολές που χαρα-

κτηρίζουν πολλά κείμενα, λειτουργεί ως ένα συμπληρωματικό επικοινωνιακό στοιχείο, το οποίο συνήθως ενσωματώνεται ομαλά και διακριτικά στην πλοκή των κειμένων.

Μπορούμε να διακρίνουμε, σ' ένα βαθύτερο επίπεδο, τη σχέση των ιστορικών που αρθρογραφούν στο *Past and Present* με τον Ιστορικό Χρόνο: παρόλο που η μελέτη σύντομων δειγμάτων της γραφής τους, εμποδίζει και πάλι τα εξειδικευμένα συμπεράσματα, η γενική θεματική γραμμή του περιοδικού, η επιλογή —κατά κύριο λόγο— της μακράς διάρκειας και η ένταξη του χρονικά ή θεματικά μερικού στο χρονικά και θεματικά ευρύτερο, επιτρέπουν την υπόθεση ότι οι αρθρογράφοι του περιοδικού, δε στοχεύουν στην κατάτμηση του ιστορικού χρόνου σε μονοδιάστατες «στιγμές» ή «κύκλους», αλλά αντίθετα υπαινίσσονται ανοιχτές και σύνθετες χρονικά πλοκές, των οποίων το αποτύπωμα στο συγκεκριμένο χώρο και χρόνο προσπαθούν να ανιχνεύσουν.

ΙΩΑΝΝΑ ΛΑΛΙΩΤΟΥ - ΜΑΡΓΑΡΙΤΑ ΜΗΛΙΩΡΗ

4. Το περιοδικό «Μνήμων»

Η εργασία που ακολουθεί παρουσιάζει τους τρόπους γραφής του ιστορικού λόγου του περιοδικού *Μνήμων*²⁴. Αν και εξετάστηκε το σύνολο των τόμων του περιοδικού, οι αναφορές μας περιορίζονται σε δύο από τους τελευταίους τόμους, τον 11ο (1987) και τον 12ο (1989). Ο 11ος τόμος σηματοδοτεί μια αλλαγή στη φυσιογνωμία του περιοδικού, η οποία συνίσταται στην προσθήκη νέων ενότητων («Προσεγγίσεις», «Αρχειακά», «Βιβλιοκριτικά άρθρα», «Βιβλιοκρισίες») και, ως εκ τούτου, στην ανακατανομή της ύλης. Η αλλαγή αυτή φαίνεται να παγιώνεται στον 12ο τόμο, αν και απουσιάζει από αυτόν η κατηγορία «Βιβλιοκριτικά άρθρα». Θεωρώντας ότι οι τόμοι αυτοί αποτελούν μια ενότητα μεταξύ τους και μια τομή στην πορεία του περιοδικού, αποφασίσαμε να αναζητήσουμε τα στοιχεία που από αφηγηματική άποψη συγκροτούν το χαρακτήρα τους. Από τις κατηγορίες των κειμένων του περιοδικού εξετάσαμε τις «Μελέτες», τις «Προσεγγίσεις» και τα «Βιβλιοκριτικά άρθρα»²⁵. Η ιδιαίτερα μικρή έκταση και ο συγκεκριμένος και συχνά περιορισμένος στόχος των άρθρων των υπολοίπων

24. Για μια κριτική παρουσίαση του περιοδικού *Μνήμων* βλ. Γιώργος Μαργαρίτης, «Το περιοδικό *Μνήμων*», *Σύγχρονα Θέματα*, 35-36-37 (Δεκέμβριος 1988), 244-253.

25. Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι ο χαρακτηρισμός «Μελέτες» έχει αποσυρθεί από τον 12ο τόμο, η κατηγορία ωστόσο παραμένει αυτοτελής και διακριτή σε σχέση με τις υπόλοιπες.

κατηγοριών («Αρχειακά», «Βιβλιοκρισίες», «Σημειώματα») τα απομακρύνει κατά τι από τον αυτόνομο και ολοκληρωμένο χαρακτήρα που διεκδικεί μια ιστορική μελέτη. Χωρίς να παραγνωρίζουμε λοιπόν τη σημασία και τη συμβολή τους στο χαρακτήρα του περιοδικού και στη διαμόρφωση της ταυτότητάς του, θεωρήσαμε ότι δεν είναι ενδεικτικά των αφηγηματικών τρόπων του ιστορικού λόγου.

Ακολουθώντας την εσωτερική διάταξη του περιοδικού θα αναφερθούμε πρώτα στις μελέτες. Τα άρθρα αυτά, που φιλοξενούνται κάτω από τον ίδιο τίτλο που φιλοξενήθηκε ο κύριος όγκος των δημοσιευμάτων του περιοδικού από τον 7ο τόμο και μετά, είναι κυρίως άρθρα περιγραφής και επεξεργασίας αρχειακού υλικού. Βασικό στοιχείο της φυσιογνωμίας τους είναι ότι κυριαρχεί συχνά το μεμονωμένο, το μερικό, το συγκεκριμένο. Παράλληλα, και ως ένα βαθμό ως συνέπεια του προηγούμενου, αρκετά άρθρα αφορούνται από ή βασίζονται πρωτίστως σε μια πηγή²⁶. Η χρήση και άλλων πηγών στο ίδιο κείμενο λειτουργεί συχνά συμπληρωματικά, παραμένει, δηλαδή, στο επίπεδο της υποστήριξης ή της ανατροπής των πληροφοριών που παρέχει η κύρια πηγή, χωρίς να αξιοποιείται για την ανάδειξη ενός ευρύτερου φαινομένου. Τις περισσότερες φορές το πρωτογενές υλικό παρατίθεται αυτούσιο, είτε εντός του κειμένου είτε ως παράρτημα στο τέλος, με στόχο τη μεγαλύτερη ανάδειξή του και τον αμεσότερο διάλογο με τον αναγνώστη²⁷. Ο χαρακτήρας των άρθρων εξηγεί ως ένα βαθμό και το χαρακτήρα των υποσημειώσεων. Το κύριο σώμα των υποσημειώσεων παραπέμπει σε πρωτογενές υλικό. Οι αναφορές στη σύγχρονη βιβλιογραφία είναι λιγότερες και συνήθως λειτουργούν υποστηρικτικά στις απόψεις του συγγραφέα ή εξαντλούνται στην απλή παράθεση άλλων απόψεων. Σπάνια συνιστούν συζήτηση ή αντιπαράθεση με άλλες ερμηνευτικές οπτικές, πράγμα που κατ' αρχήν φαίνεται να περιορίζει τις δυνατότητες δημοσιοποίησης και διεύρυνσης του διαλόγου στο χώρο των ιστορικών και στο ευρύτερο κοινό.

Η ειδολογική εξέταση του πρωτογενούς υλικού δείχνει ότι οι συγγραφείς αντλούν το υλικό τους από ένα ευρύτατο φάσμα πηγών: κρατικά αρχεία, κοινοτικά αρχεία, εκκλησιαστικά και μοναστηριακά αρχεία, προσωπικά και οικογενειακά αρχεία, αυτοβιογραφίες ή ημερολόγια, αλληλογραφία, πρακτικά και άλλα έγγραφα εταιρειών και οργανισμών, νομοθεσία, ημερήσιο και περιοδικό

26. Τουλάχιστον τέσσερα από τα έντεκα άρθρα των μελετών των δύο τόμων βασίζονται κυρίως σε μια πηγή ενώ τρία ακόμη αφορούνται από μια πηγή αλλά κατά τη διαπραγμάτευση του θέματος επεκτείνονται σε μεγάλο βαθμό και σε άλλο υλικό.

27. Σε πέντε από τα έντεκα άρθρα παρουσιάζεται ολόκληρο το βασικό πρωτογενές υλικό στο οποίο στηρίχθηκε η μελέτη, ενώ σε άλλα δύο παρουσιάζονται εκτεταμένα αποσπάσματα. Μάλιστα σε δύο άρθρα το βασικό έγγραφο τίθεται στην αρχή του άρθρου και στη συνέχεια ακολουθεί η επεξεργασία του.

τύπο, χρονικά, περιγηγνητικά κείμενα και ποικίλο έντυπο υλικό, δημοτικά τραγούδια²⁸. Η επιλογή των πηγών συναρτάται με τη θεματική των άρθρων: πολιτική και κοινωνική ιστορία, ιστορία των ιδεών και των ιδεολογιών, ιστορία του βιβλίου. Αντίθετα, η απουσία τραπεζικών αρχείων και ποσοτικών δεδομένων εξηγείται από τη μικρή παρουσία άρθρων οικονομικής και δημογραφικής ιστορίας.

Η επικράτηση των κάθετων διακειμενικών σχέσεων, όπως υποστηρίχθηκε παραπάνω, συνεπάγεται εν μέρει την επικράτηση της διήγησης έναντι της ανάλυσης. Είναι άλλωστε χαρακτηριστική η σχετικά συχνή εμφάνιση ενός ιστοριογραφικού είδους που θεωρήθηκε κατ' εξοχήν διηγηματικό, της βιογραφίας²⁹. Φορείς της δράσης εδώ είναι τα πρόσωπα και από τη διαπλοκή της δράσης τους ξετυλίγεται το νήμα της εξέλιξης. Στην περίπτωση αυτή ο χρόνος αναφοράς του άρθρου είναι ο χρόνος ζωής των προσώπων και της ευθύγραμμης ανάπτυξης της δράσης τους.

Μια διαφορετική μέθοδος ανάλυσης που απαντά κυρίως σε θεωρητικά άρθρα ή άρθρα «debate», είναι η μέθοδος που ακολουθεί ο G. Saunier. Αναλύοντας τις τελευταίες εξελίξεις στο χώρο της έρευνας του δημοτικού τραγουδιού, ταυτόχρονα με την παρουσίαση της κάθε μελέτης, την ελέγχει και την αποτιμά οδηγούμενος σταδιακά μέσα από επί μέρους απορρίψεις ή αποδοχές απόψεων στη διατύπωση της δικής του γενικότερης τοποθέτησης³⁰.

Οι συγγραφείς του περιοδικού σπάνια επιλέγουν τη χρήση παραδειγμάτων για να αναλύσουν ένα γενικότερο φαινόμενο ως κεντρικό αντικείμενο και στόχο του άρθρου. Σ' αυτήν ακριβώς την κατηγορία ανήκει το άρθρο του Αλέξη Πο-

28. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχουν οι πηγές που επιλέγουν ορισμένοι συγγραφείς, διότι εισάγουν στην ιστορική επιστήμη υλικό που μέχρι τώρα δεν είχε προσεχτεί ιδιαίτερα ως αντικείμενο επεξεργασίας και διότι δείχνουν πρωτοτυπία στη διαπραγμάτευση ή/και στη σύλληψη του θέματος. Συγκεκριμένα ο Αλέξης Πολίτης στο άρθρο του «Η μορφή του καπετάν Μπασδέκη», *Μνήμων* 11 (1987), 1-31 ανατρέπει σε κτιτορικές επιγραφές και εικόνες λαϊκής τέχνης, η Όλγα Γκράτζιου στο άρθρο «Από την ιστορία του Βυζαντινού Μουσείου: τα πρώτα χρόνια», *Μνήμων* 11 (1987), 54-73, χρησιμοποιεί ένα φωτογραφικό αρχείο και ο Γιώργος Μαργαρίτης στο άρθρο «Οι περιπέτειες του ηρωϊκού θανάτου, 1912-1920», *Μνήμων* 12 (1989), 89-116 χρησιμοποιεί ως πηγές μνημεία και ηρώα της εποχής.

29. Δύο άρθρα μπορούν να καταταγούν στην κατηγορία της βιογραφίας ενώ ένα μεγάλο μέρος τριών άλλων αποτελείται από βιογραφικά στοιχεία.

30. G. Saunier, «Πρόσφατες έρευνες (1970-1986) στα ελληνικά δημοτικά τραγούδια και προβλήματα μεθοδολογίας. Α' Κείμενο και φιλολογική κριτική», *Μνήμων* 12 (1989) 67-88. Είναι ενδιαφέρον ότι η παρουσίαση των μελετών που επιχειρεί ο Saunier λειτουργεί ταυτόχρονα σε δύο επίπεδα. Η αναφορά του Saunier σε σύγχρονα έργα και συγγραφείς οργανώνεται στο πλαίσιο της επικοινωνίας και του διαλόγου με την επιστημονική κοινότητα και λειτουργεί στο επίπεδο της οριζόντιας διακειμενικής σχέσης. Από αφηγηματική άποψη όμως τα έργα αυτά παίζουν το ρόλο των πηγών και λειτουργούν στο επίπεδο της κάθετης διακειμενικότητας.

λίτη «Η μορφή του καπετάν Μπασδέκη»³¹ που αποτελεί ειδικότερα ένα «case study». Ο συγγραφέας εδώ θέλει να αναλύσει τους τρόπους ανάδειξης και διατήρησης στην κοινωνική ιεραρχία των αρματολών και τη διαπλοκή των τελευταίων με τις τοπικές κοινωνίες, έχοντας μάλιστα ως στόχο να ανασκευάσει τις καθιερωμένες απόψεις γύρω απ' αυτό το ζήτημα. Επιλέγει, λοιπόν, να διαπραγματευτεί μια συγκεκριμένη περίπτωση, τους Μπασδέκηδες, αρματολούς της περιοχής της Μαγνησίας, περίπτωση που τη θεωρεί αντιπροσωπευτική του αρματολικού φαινομένου.

Ο τρόπος ερμηνευτικής προσέγγισης που κυριαρχεί στα άρθρα είναι η διασπορά συμπερασμάτων. Ο χαρακτήρας αυτής της προσέγγισης εστιάζεται στην απόσπαση από την πηγή του συνόλου των πληροφοριών που μπορεί να αντλήσει ο ιστορικός. Το τριμερές σχήμα δεν εμφανίζεται συχνά και πάντως δεν ανιχνεύεται με σαφώς διατυπωμένα και διαχωρισμένα τα τρία του μέρη ή ανιχνεύεται ημιτελές. Μια άλλη μορφή ενδιαφέρουσας ερμηνευτικής πρακτικής είναι εκείνη του άρθρου του Γιώργου Μαργαρίτη «Οι περιπέτειες του ηρωϊκού θανάτου 1912-1920»³². Η στρατηγική του συγγραφέα συνίσταται στην παρουσίαση των δικών του ερμηνευτικών προτάσεων μέσα από την παράθεση επιλεγμένων αυτούσιων αποσπασμάτων των πηγών, δηλαδή μέσα από τον επιδέξιο χειρισμό του λόγου της εποχής που πραγματεύεται. Μ' αυτό τον τρόπο η χρήση της τεχνικής («μοντάζ») αφήνει το συμπέρασμα να προκύψει αβίαστα.

Εξετάζοντας, τώρα, τους τρόπους που υιοθετούν οι συγγραφείς για να επικοινωνήσουν με τον αναγνώστη και να τον πείσουν, παρατηρούμε τη συνεχή προσφυγή στο πρωτογενές υλικό, στην προσπάθειά τους να τεκμηριώσουν σε αυτό τα όσα υποστηρίζουν. Έτσι το τεκμήριο τείνει ορισμένες φορές να αποκτήσει αυτόνομη αξία στο πλαίσιο του συνολικού ιστοριογραφικού εγχειρήματος.

Παράλληλα, σε κάποια από τα άρθρα και σε αρμονία με τη διήγηση εντοπίζονται και στοιχεία μυθοπλασίας. Εδώ εμφανίζεται η ιστορία ως δράμα. Ιδέες, συλλογικότητες, αντιπαραθέσεις εικονογραφούνται και ζωντανεύουν, συχνά και μέσα από την παράθεση χαρακτηριστικών αποσπασμάτων από πηγές, ενώ τα πρόσωπα έρχονται στο προσκήνιο της ιστορίας. Μ' αυτόν τον τρόπο τα διαπραγματευόμενα ζητήματα γίνονται ευκολότερα κατανοητά και προσεγγίσιμα στον αναγνώστη. Ενδιαφέρον απ' αυτή την άποψη είναι το άρθρο της Όλγας Γκράτζιου «Από την ιστορία του Βυζαντινού Μουσείου»³³, όπου η διαπραγματευση των ιδεών και των αντιλήψεων επιτυγχάνεται μέσα από την προσωποποίηση τους στους συγκεκριμένους ατομικούς φορείς που τις εξέφρασαν³⁴.

31. Αλέξης Πολίτης, *ό.π.*, 1-31.

32. Γιώργος Μαργαρίτης, *ό.π.*, 89-116.

33. Όλγα Γκράτζιου, *ό.π.*, 54-73.

34. Αξιοσημείωτη είναι η αφηγηματική δομή του άρθρου της Μάχης Παϊζη-Αποστολοπούλου, «Μια συνοδική πράξη (1493) του Μαξίμου Δ' που αποδίδεται στον Νήφωνα Β'»,

Η έμφαση στο συγκεκριμένο (ή και μεμονωμένο) και τα όρια που επιβάλλει η χρήση περιορισμένου πρωτογενούς υλικού αφήνουν μικρά περιθώρια για γενικεύσεις. Οι συγγραφείς σχετικοποιούν τέτοιες γενικεύσεις αποδίδοντάς τους το χαρακτήρα προτάσεων εργασίας ή υποθέσεων έρευνας, μη θέλοντας ενδεχομένως να εμπλακούν σε ευρύτερες θεωρητικές συζητήσεις ή μη θεωρώντας το υλικό τους ικανό δείγμα για κάποιες μορφής γενίκευση. Αποφεύγονται επίσης οι αναγωγές σε ευρύτερα ερμηνευτικά σχήματα, σε μοντέλα.

Συνοψίζοντας, στις μελέτες του περιοδικού παρατηρούνται κυρίως τα εξής³⁵: α) έμφαση στο πρωτογενές υλικό· β) προσπάθεια να αναδειχθούν και να φωτιστούν μεμονωμένα ζητήματα και πρόσωπα· περιορισμένη τάση για σκιαγράφηση δομών φαινομένων και εποχών· γ) περιορισμένη τάση για θεωρητικοποίηση των προβληματισμών, ιδιαίτερα μικρή εκπροσώπηση άρθρων θεωρίας και μεθοδολογίας της ιστορίας καθώς και ισχνή παρουσία διεπιστημονικών προσεγγίσεων (ανιχνεύεται συνηθέστερα η επίδραση της φιλολογικής προσέγγισης)· δ) στο επίπεδο του χώρου, τα άρθρα εστιάζονται σε συγκεκριμένο και περιορισμένο χώρο, τον τόπο όπου συνέβησαν τα γεγονότα και έδρασαν τα πρόσωπα· ε) στο επίπεδο του χρόνου κυριαρχεί η μικρή και μέση διάρκεια. Ο χρόνος αναφοράς των άρθρων συχνά περιορίζεται στο χρόνο εξέλιξης των γεγονότων και της ζωής των προσώπων.

Εξετάζοντας ωστόσο τις «Προσεγγίσεις» και τα δύο βιβλιοκριτικά άρθρα διαπιστώνουμε μια διαφορετική τάση. Κατ' αρχήν, η έκταση των προσεγγίσεων σε σχέση με εκείνη των μελετών είναι περιορισμένη, στοιχείο που προσδιορίζεται σε μεγάλο βαθμό από την προέλευσή τους: οι περισσότερες προσεγγίσεις αποτέλεσαν εισηγήσεις σε συνέδρια ή άλλες παρόμοιες εκδηλώσεις και συχνά συνδέονται με ευρύτερες εργασίες των συγγραφέων. Αν εξαιρέσουμε τα δύο βιβλιοκριτικά άρθρα (που είναι και τα μεγαλύτερα) δύο μόνο από τις προσεγγίσεις φαίνεται να έχουν γραφεί ειδικά για το περιοδικό. Από άποψη περιεχομένου είναι κυρίως άρθρα περιοδολόγησης, άρθρα που σκιαγραφούν δομές ή εποχές, που παρουσιάζουν (ή και σχολιάζουν) επιστημονικά ρεύματα ή ζητήματα,

Μνήμων 11 (1987), 74-82. Η διάρθρωση του κειμένου (στο οποίο διαγράφεται με σαφήνεια το τριμερές σχήμα) θυμίζει τεχνικές αστυνομικού μυθιστορήματος: α) τίθεται το πρόβλημα· β) παρουσιάζεται μια πρώτη λύση που κυριαρχεί για ένα διάστημα· γ) εντοπίζονται οι αδυναμίες της πρώτης λύσης· δ) εκτίθενται τα επιχειρήματα ανασκευής της που προσιωνίζονται μια άλλη λύση· ε) αποκαλύπτεται η τελική και αδιαμφισβήτητη λύση. Θα ήταν ενδιαφέρον να εξεταστεί ειδικότερα η σχέση που μπορεί να έχει η δομή ορισμένων ιστορικών αφηγήσεων με τη δομή άλλων αφηγηματικών ειδών (λογοτεχνικών αλλά και επιστημονικών) που και αυτά έχουν ως αντικείμενο να «αποκαλύψουν» —από αφηγηματική οπτική γωνία— τη λύση ενός προβλήματος.

35. Οι παρατηρήσεις αυτές ισχύουν σε γενικές γραμμές και για τα άρθρα των δέκα προηγούμενων τόμων του *Μνήμονα*, τα οποία, στην πλειοψηφία τους, κινούνται στους ίδιους άξονες.

που, τέλος, παρεμβαίνουν σε δημόσια συζήτηση. Οι διακειμενικές σχέσεις εστιάζονται κυρίως στον οριζόντιο άξονα. Η αναφορά στις πηγές σπανίζει τόσο στο κείμενο όσο και στις υποσημειώσεις. Οι υποσημειώσεις, οι οποίες εξάλλου είναι λιγοστές, αποτελούν σχεδόν όλες βιβλιογραφικές παραπομπές σε σύγχρονα έργα. Οι συγγραφείς συχνά αναφέρονται σε άλλες σύγχρονες απόψεις, είτε για να τις υπερασπιστούν είτε για να τις αντικρούσουν.

Όπως είναι φυσικό, μετά από αυτά, οι αναλυτικοί τρόποι κυριαρχούν των διηγηματικών. Ο συγγραφέας συχνά προτάσσει την παρουσίαση της μεθόδου ή των αξόνων δουλειάς που ακολούθησε. Σε ορισμένα άρθρα διαγράφεται με αρκετή σαφήνεια το τριμερές σχήμα: υπόθεση-επεξεργασία στοιχείων-συμπεράσματα. Πάντως, σε όλα τα κείμενα τα συμπεράσματα οργανώνονται μεθοδικά σε σαφώς διακριτούς άξονες που συνηθέστατα οδηγούν στο τέλος στην ανάδειξη της γενικότερης θέσης του συγγραφέα.

Στο επίπεδο της επικοινωνιακότητας η τεκμηρίωση με βάση τις πηγές είναι περιορισμένη. Ορισμένες φορές περιορίζεται και η οργάνωση της ανάλυσης και της ανάδειξης της άποψης του συγγραφέα μέσω της λογικής επιχειρηματολογίας. Κι αυτό γιατί συχνά, εξαιτίας και της μικρής σχετικά έκτασης των κειμένων, παρουσιάζονται μόνο τα συμπεράσματα και οι θέσεις του γράφοντα, οι οποίες αντλούν αναγκαστικά την ισχύ τους από το ίδιο τους το περιεχόμενο ή από τη μεθοδική τους οργάνωση. Αυτό, βέβαια, ενδέχεται εν τέλει να δυσκολεύει τον έλεγχο των απόψεων αυτών. Συναφής με το χαρακτήρα των άρθρων είναι και η πλήρης απουσία της μυθοπλασίας.

Στο επίπεδο της αφαίρεσης, εκτός από τη σκιαγράφηση δομών φαινομένων και εποχών, παρατηρείται δευτερευόντως ένας άλλος τρόπος αφαίρεσης που συνίσταται στην ανάλυση και τον καθορισμό του ακριβούς περιεχομένου κάποιων κρίσιμων όρων. Οι όροι αυτοί μπορούν να χαρακτηριστούν κλειδιά και λειτουργούν ως οδηγοί και μοχλοί ανάλυσης. Έτσι, μετά την ολοκλήρωση της ανάλυσης του όρου, καθορίζεται πια το ακριβές εννοιολογικό του περιεχόμενο και άρα καθορίζονται και οι δυνατοί τρόποι χρήσης του.

Όσον αφορά στο χώρο και στο χρόνο, τα πράγματα είναι σαφώς διευρυμένα σε σχέση με τις μελέτες. Ο χώρος είναι συχνά αυτός που αντιστοιχεί σε έναν κοινωνικό σχηματισμό ή και ευρύτερος, ενώ ο χρόνος είναι η μέση και η μακρά διάρκεια.

Από την παρουσίαση των «Μελετών» και των «Προσεγγίσεων», σύμφωνα με την κατηγοριοποίηση του περιοδικού, προκύπτουν δύο διαφορετικές τάσεις. Από τη μια, οι μελέτες μένουν πιο κοντά στην ανάδειξη του αρχαιικού υλικού και την προβολή μεμονωμένων περιπτώσεων, ενώ από την άλλη, οι προσεγγίσεις εκφράζουν μια νέα τάση διεύρυνσης της θεματολογίας και θεωρητικοποίησης των προβληματισμών που προκύπτουν κάθε φορά από τις ερευνητικές δραστηριότητες.

Ωστόσο η διάρθρωση της ύλης ενός περιοδικού υπαινίσσεται συχνά τις κατευθύνσεις του. Η επέκταση και αναδιάρθρωση της ύλης στους δύο αυτούς τόμους μαρτυρεί την πρόθεση του *Μνήμονα* να αγκαλιάσει ένα ευρύτατο φάσμα τομέων της ιστορικής επιστήμης και να παρέμβει με πολλαπλούς τρόπους στην εξέλιξή της. Εξάλλου, την ίδια πρόθεση δηλώνουν και οι βιβλιογραφίες της ιστορίας του νέου ελληνισμού των προηγούμενων τόμων. Οι τίτλοι των κατηγοριών των άρθρων είναι επίσης ενδεικτικοί αντιλήψεων που εκφράζει το περιοδικό. Για παράδειγμα, η διαφοροποίηση του βιβλιοκριτικού άρθρου από τη βιβλιοκρισία φαίνεται να υποδηλώνει την πρόθεση του πρώτου να εξετάσει με σφαιρικό τρόπο θεωρητικές και μεθοδολογικές κατευθύνσεις συνόλου έργων, προσεγγίζοντας έτσι ταυτόχρονα ιστοριογραφικά ζητήματα. Σε ό,τι αφορά το διαχωρισμό άρθρων και προσεγγίσεων, μολονότι δεν απαντά μόνο στον *Μνήμονα*, εδώ δείχνει να υπολανθάνει μια ουσιώδης διαφοροποίηση. Έτσι στην πρώτη κατηγορία καταχωρίζονται άρθρα που στηρίζονται γερά σε πραγματολογικό υλικό (το οποίο συχνά παραθέτουν) και που συνήθως επικεντρώνονται σε ήδη καθιερωμένα αντικείμενα της ιστορικής επιστήμης. Φαίνεται δηλαδή ότι σ' αυτή την κατηγορία προτιμώνται άρθρα τα οποία, εξαντλώντας το υλικό των σχετικών πηγών, δείχνουν κατ' αρχήν να είναι «κλειστά» ως προς το περιορισμένης εμβέλειας ζήτημα που πραγματεύονται και άρα είναι λιγότερο επιδεικτικά σε αμφισβήτηση, μολονότι είναι ανοιχτά στη δυνατότητα αξιοποίησής τους σε ευρύτερες συνθέσεις. Αντίθετα δείχνει να τονίζεται η ιδιαιτερότητα άρθρων όπως αυτών που καταχωρίζονται στις προσεγγίσεις, άρθρων δηλαδή που επεκτείνονται σε ζητήματα θεωρίας, κριτικής, μεθοδολογίας και ανοίγονται σε νεότερες θεματικές. Η ιδιαιτερότητα φαίνεται να σχετίζεται με το ότι αυτά τα κείμενα, ενώ επιχειρούν ενδεχομένως να διαγράψουν ολοκληρωμένα σχήματα, δεν ζητούν να εξαντλήσουν θέματα ή δυνατές προσεγγίσεις, δεν αντλούν την «εγκυρότητά» τους από το πραγματολογικό υλικό, επιζητούν το διάλογο και είναι ανοιχτά στην κριτική και την αμφισβήτηση. Ωστόσο, αν δεχτούμε ότι το ιστοριογραφικό εγχείρημα, έτσι κι αλλιώς σύνθετο και πολύπλευρο, μπορεί να υπερβαίνει ανάλογες κατηγοριοποιήσεις, μπορούμε να καταλήξουμε σε μια γενικότερη διαπίστωση: ότι ο εμπλουτισμός της ύλης, των προβληματισμών και των αναζητήσεων του *Μνήμονα* σηματοδοτεί την έναρξη μιας νέας κατεύθυνσης για το περιοδικό, ευαίσθητο σε νέα αιτούμενα της ελληνικής ιστοριογραφίας*.

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΑΚΗΣ - ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΣΤΑΘΗΣ

* Η εργασία αυτή γράφτηκε το 1991. Από τότε εκδόθηκαν άλλοι δύο τόμοι του *Μνήμονα*. Σε αυτούς διαπιστώνεται ότι εντείνεται και διευρύνεται η προσπάθεια ανανέωσης που ξεκίνησε από τους 11ο και 12ο τόμους του περιοδικού.

5. Το περιοδικό «Τα Ιστορικά»

Σκοπός αυτού του κειμένου δεν είναι να διαγράψει τα γενικά χαρακτηριστικά του περιοδικού, αλλά με οδηγό κάποια μορφικά στοιχεία, να παρουσιάσει τις μορφές γραφής που προτιμούνται και τους τρόπους με τους οποίους συνδυάζονται τα επιμέρους στοιχεία τους. Παραπέρα να δοκιμάσει κατά πόσο μια τέτοια οπτική μπορεί να αποτελέσει οδηγό για την προσέγγιση των νέων τάσεων στην ιστοριογραφία μας.

Πιστεύουμε ότι τα τεύχη που χρησιμοποιήσαμε γι' αυτήν την εργασία³⁶ παρουσιάζουν κάποιες αλλαγές σε σχέση με τα προηγούμενα του περιοδικού. Τις αλλαγές αυτές θα τις συνοψίζαμε στη διεύρυνση της θεματολογίας με μια μεταβολή στην αντιπροσώπευση των διαφόρων ειδών και στη διεύρυνση του χρόνου αναφοράς των άρθρων. Την κυριότερη έκφραση αυτών των αλλαγών αποτελούν η ενισχυμένη παρουσία της ιστορίας των ιδεών σε βάρος της οικονομικής ιστορίας και η παρουσία άρθρων που αναφέρονται στον αιώνα που διανύουμε και σε εξωελληνικά θέματα. Παράλληλα εμφανίζονται και κείμενα με καθαρά θεωρητικό ή προγραμματικό χαρακτήρα³⁷.

Όσον αφορά τις διακειμενικές σχέσεις, στα *Ιστορικά* παρατηρείται μια προσπάθεια συνδυασμού του οριζόντιου με τον κάθετο άξονα, μια τάση εξισορρόπησης τους. Παρόλ' αυτά η κάθετη διακειμενικότητα υπερισχύει, ιδιαίτερα όταν ο συγγραφέας προχωρεί στη διερεύνηση του ειδικότερου ζητήματος που τον απασχολεί. Η οριζόντια διακειμενικότητα, απ' την άλλη, σπάνια περιλαμβάνει αναφορές σε ευρύτερα θεωρητικά ζητήματα. Τις περισσότερες φορές οι παραπομπές στοχεύουν στην υπενθύμιση πληροφοριακών δεδομένων ή ήδη κατακτημένων από άλλες εργασίες ιστορικής γνώσης.

Ως προς τις αναλυτικές διαδικασίες, τις περισσότερες φορές παρουσιάζεται μια διαπλοκή αναλυτικών και διηγηματικών τρόπων. Συχνά η χρονολογική σειρά παράθεσης αναλυτικών ενοτήτων δημιουργεί ένα υπόστρωμα διήγησης. Στην περίπτωση αυτή η αλληλοδιαδοχή των μορφών παραλληλίζεται με την ακολουθία χρονικών ενοτήτων ή περιόδων που σφραγίζονται από την κυριαρχία τους. Η σχεδόν καθαρή ανάλυση επικρατεί σε άρθρα στα οποία η παρουσίαση κινείται από ευρύτερα σε πιο ειδικά ζητήματα. Η πρακτική των παράλληλων διηγήσεων ή ο σαφής διαχωρισμός μέσα στο κείμενο αναλυτικών και διηγηματικών ενοτήτων δεν είναι από τις συνηθέστερες επιλογές των αρθρογράφων.

36. *Τα Ιστορικά* 5/9 (Δεκέμβριος 1988) και 6/10 (Ιούνιος 1989). Παράλληλα έχουν ληφθεί υπόψη και τα άρθρα του τεύχους 6/11 (Δεκέμβριος 1989) των οποίων η επεξεργασία δεν ολοκληρώθηκε.

37. Η σύγκριση εδώ με βάση την παρουσίαση του περιοδικού από τον Στέφανο Πεσμαζόγλου, «Τα Ιστορικά», *Σύγχρονα Θέματα* (Αφιέρωμα στα Σύγχρονα Ρεύματα στην Ιστοριογραφία του Νέου Ελληνισμού) 35-37 (Δεκέμβριος 1988), 254-267.

Κοινό στοιχείο αποτελεί η παράθεση πηγών και παραδειγμάτων είτε με την ενσωμάτωση στο κείμενο χωρίων, είτε με τη συγκρότηση στατιστικών και άλλων πληροφοριακών πινάκων. Αυτό δε σημαίνει ότι στόχος των άρθρων είναι η ανάδειξη μιας πηγής ή η ανεικδοτολογική παρουσίαση ενός παραδείγματος. Με την παρεμβολή άλλωστε στατιστικών πινάκων επιστρέφει στο άρθρο η εξοβελισμένη από το κείμενο διήγηση. Παράλληλα επιβάλλεται μια ανασκευασμένη χρονικότητα με πυκνώσεις διαφορετικές απ' του ημερολογιακού χρόνου ή μιας πολιτικής συμβαντολογικής ιστορίας. Τελικά μπορούμε να θεωρήσουμε ως κυρίαρχη πρακτική την ανάλυση είτε χρονικά είτε θεματικά οργανωμένη.

Περνώντας στο επίπεδο των ερμηνευτικών σχημάτων διαπιστώνουμε ότι κυριαρχεί το τριμερές σχήμα (αρχή-υπόθεση, μέση-στοιχεία, τέλος-συμπεράσματα) με επιμέρους εξειδικεύσεις και διαφορετικές επιλογές σε κάθε τμήμα. Τα τρία μέρη του σχήματος βρίσκονται σε διαφορετική μεταξύ τους αναλογία στα διάφορα άρθρα, κάτι που υποδηλώνει συγκεκριμένες ερμηνευτικές επιλογές. Μια συνήθη πρακτική αποτελεί η μειωμένη έκταση ή και απουσία του επιλόγου συνηθέστερα στα άρθρα ιστορίας των ιδεών και ιδεολογιών. Στον πρόλογο προβάλλεται το ευρύτερο πλαίσιο και διαγράφεται η πορεία της εργασίας, συχνά με μια εκ των προτέρων δήλωση των συμπερασμάτων.

Εσωτερικά το τριμερές σχήμα μπορεί να αναπαράγεται σε συνδυασμό με μια διασπορά ανάλυσης και συμπερασμάτων. Οι επιμέρους ενότητες συνδέονται με λογικές ή αντιθετικές σχέσεις, είτε παρουσιάζονται μέσα σε αντιθετικά πλέγματα. Όταν οι παραπάνω συνδέσεις απουσιάζουν, χρησιμοποιείται συνηθέστερα η χρονική ακολουθία ως συνδετικός ιστός. Στον επίλογο ή το συμπέρασμα όπου υπάρχει, διακρίνονται δύο επιλογές: ή καταλήγει ο ιστορικός σ' ένα συμπέρασμα με βάση την διαπραγμάτευση που έχει προηγηθεί, ή ανακεφαλαιώνοντας προβάλλει τις βασικές όψεις της διερεύνησης του θέματος. Μπορούμε λοιπόν να διακρίνουμε μεταξύ της προβολής κάποιων συμπερασματικών προτάσεων και μιας οιονεί διαδικασίας προσέγγισης και επίλυσης των ερευνητικών και ερμηνευτικών προβλημάτων.

Στο επίπεδο της μετάδοσης του μηνύματος κυριαρχεί η προσπάθεια ερμηνείας μέσα από τη σύνδεση μ' ένα ευρύτερο πλαίσιο (context), προσπάθεια που πρέπει να τη συνδέσει κανείς με την εξισορρόπηση της κάθετης με την οριζόντια διακειμενικότητα και την αναφορά στη μέση διάρκεια. Την τάση αυτή υποστηρίζει τόσο το χρονολογικό υπόστρωμα στη σειρά των αναλυτικών ενότητων, όσο και η διασπορά των συμπερασμάτων. Η τεκμηρίωση μέσα από το υλικό των πηγών, που παρουσιάζεται στα άρθρα στην πορεία της αποδεικτικής διαδικασίας, αποτελεί μια δευτερεύουσα τάση. Η προσπάθεια επαναδιαπραγμάτευσης των όρων προσέγγισης ενός ζητήματος μέσα από τη διαγραφή δομών φαινομένων περιορίζεται στα άρθρα που στο σύνολό τους είτε έχουν χαρακτηρη θεωρητικής προσέγγισης ενός προβλήματος, είτε προβάλλουν ένα συγκεκριμένο

μοντέλο ανάλυσης. Αυτό χωρίς να σημαίνει και την αποκρυστάλλωση ενός ερμηνευτικού σχήματος ή την προκατασκευή μιας σειράς συμπερασμάτων.

Ο λόγος εδώ για δυο άρθρα του Αντώνη Λιάκου και του Σπύρου Ασδραχά³⁸. Στο πρώτο ο συγγραφέας, με αφορμή μια σύγχρονη έκδοση για το «λαϊκισμό»³⁹, παρεμβαίνει στη συζήτηση για να ξαναθέσει σε διαφορετική βάση τις κατηγορίες ανάλυσης του θέματος. Η παρέμβασή του σε θέματα που αφορούν τη συγκρότηση των τάξεων σε μια κοινωνία και τη σημασία της διαφορετικής κουλτούρας των κοινωνικών ομάδων προβάλλει μια εναλλακτική θεώρηση του ζητήματος. Από την άλλη ο Ασδραχάς με μια σειρά προγραμματικών και δεοντολογικών προτάσεων υποδεικνύει τις κατευθύνσεις για μελλοντικές ερευνητικές εργασίες πάνω στην εσωτερική οργάνωση και λειτουργία των κοινοτήτων των νησιών στα χρόνια της τουρκοκρατίας. Σημαντικό στοιχείο εδώ το ότι ο συγγραφέας ξεκινά από την γνώση του θέματος που του εξασφαλίζει η εποπτεία τόσο του αρχαιικού υλικού όσο και των δημοσιευμένων και εν εξελίξει εργασιών.

Τα *Ιστορικά* γενικά δεν εστιάζουν την προσοχή τους στον ιστορικό δράστη, πρόσωπο ή ομάδα, παρά προβάλλουν ευρύτερα ιστορικά φαινόμενα, δομές, αδράνειες ή συνέχειες μέσα από τη θεώρηση πλαισίου. Ας πάρουμε για παράδειγμα ένα άρθρο που αναφέρεται στην πολιτική κατά κύριο λόγο ιστορία. Η Τζελίνα Χαρλαύτη αναφερόμενη στις σχέσεις εφοπλιστών και κράτους στην δεκαετία του '40⁴⁰ παρουσιάζει το τελευταίο προσωποποιημένο να ενεργεί κατά τον τρόπο που οι περιστάσεις ή ανώτερες απ' αυτό δυνάμεις υπαγορεύουν. Η εντύπωση που μένει πρέπει να συνδυασθεί με την αντίληψη του κράτους ως ουδετέρου στις κοινωνικές διαμάχες, που δεν τυγχάνει μιας ειδικής αναφοράς από μέρους της αρθρογράφου.

Εδώ πρέπει ν' αναφερθούμε στο πρόβλημα της παρουσίας των αιτιακών συνδέσεων. Πέρα από τα θετικά στοιχεία που προσφέρει μια θεώρηση πλαισίου μας φέρνει μπροστά στο ζήτημα της μετάβασης από το γενικό στο μερικό, από το πλαίσιο στα συγκεκριμένα γεγονότα και τις ανθρώπινες επιλογές. Μια πρόχειρη λύση είναι η μείξη της ερμηνείας και της εξήγησης, η ασαφής δηλαδή διάκριση μεταξύ της προσπάθειας κατανόησης και της διαδικασίας αιτιακής σύνδεσης. Κάτι που επίσης απαντάται συχνά είναι η σύγχυση μεταξύ χρονικής ακολουθίας ή συνδήλωσης και αιτιώδους σχέσης των γεγονότων.

38. Αντώνης Λιάκος, «Περί λαϊκισμού», *Τα Ιστορικά* 6/10 (Ιούνιος 1989), 13-28. Σπύρος Ασδραχάς, «Νησιωτικές Κοινότητες. Οι φορολογικές λειτουργίες», *Τά Ιστορικά* 5/8-9 (Ιούνιος-Δεκέμβριος 1988), 3-36 και 229-258.

39. Νίκος Μουζέλης - Θάνος Λίποβατς - Μιχάλης Σπουρδαλάκης, *Λαϊκισμός και Πολιτική* (Εισαγωγή Κώστα Σημίτη), Αθήνα 1989.

40. Τζελίνα Χαρλαύτη, «Εφοπλιστές και κρατικός παρεμβατισμός στη δεκαετία του 1940», *Τα Ιστορικά* 6/10 (Ιούνιος 1989), 105-126.

Ως προς την μορφή των άρθρων, στα *Ιστορικά* μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι η επιλογή απ' όλους σχεδόν του τριμερούς σχήματος εξαρτάται περισσότερο από ένα γενικά παραδεκτό τρόπο δοκιμιακής γραφής, ενώ σημαντικό ρόλο παίζουν εύλογα η προέλευση και ο αρχικός σκοπός σύνταξης του κειμένου. Τα *Ιστορικά*, εκτός από αυτόνομες μελέτες, περιλαμβάνουν στην ύλη τους ξαναδουλεμένες ανακοινώσεις από συνέδρια και άρθρα που αντλούν από ερευνητικά προγράμματα και απαιτούν διαφορετικές επιλογές τόσο στην μορφή όσο και στο περιεχόμενο.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει απ' αυτήν την πλευρά η δημοσίευση μιας ανακοίνωσης του Βασίλη Παναγιωτόπουλου για την «εμφάνιση της σύγχρονης πολιτικής σκέψης στην Ελλάδα»⁴¹. Το κείμενο αυτό σε περιορισμένο μόνο βαθμό φωτίζει τις, από άλλου γνωστές, απόψεις του Παναγιωτόπουλου για την σημασία των πολιτικών αυτών κινήσεων σε σχέση με τη δημιουργία του πρώτου ανεξάρτητου εθνικού κράτους στον οθωμανικό χώρο. Άρα προϋποθέτει μια προηγούμενη γνωστική σχέση του αναγνώστη μ' αυτό το ζήτημα. Άλλωστε τα *Ιστορικά* δείχνουν να απευθύνονται σ' ένα κοινό που διατηρεί μια επαφή με τη σύγχρονη ιστοριογραφία, τουλάχιστον την ελληνική και τη μεταφρασμένη ευρωπαϊκή και έχει μια αντίληψη για τις διαστάσεις και τη σημασία όσων γράφονται.

Αν προσπαθήσουμε τώρα να εκφράσουμε ένα γενικό συμπέρασμα για την διαπλοκή των επιμέρους αφηγηματικών τρόπων θα καταλήγαμε στο εξής: έντονη αφηγηματικότητα, με την έννοια της συνοχής στην ακολουθία των επεισοδίων-μορφικών ενοτήτων, μπορεί ν' ανιχνευθεί σ' όλες τις θεματικές κατηγορίες. Αυτό έρχεται σε αντίθεση με την άποψη που θέλει την οικονομική και κοινωνική ιστορία απογυμνωμένη από έναν αφηγηματικό χαρακτήρα περιορίζοντας τον τελευταίο στην παραδοσιακή πολιτική ιστοριογραφία. Παραπέρα η χρησιμοποίηση πολλαπλών τρόπων εσωτερικής οργάνωσης και εξωτερικών συνδέσεων του κειμένου προσδίνει ένα ευρύτερο παιδευτικό και επικοινωνιακό περιεχόμενο που αντλείται από την εμπλοκή του άρθρου σε ευρύτερα θεωρητικά ζητήματα και τη σύνδεσή του με ανάλογες προσπάθειες στα πλαίσια της ακαδημαϊκής κοινότητας.

ΜΙΧΑΗΛΗΣ ΒΑΡΛΑΣ - ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΜΠΑΣΑΚΙΔΟΥ

41. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, «Η εμφάνιση της σύγχρονης πολιτικής σκέψης στη νεότερη Ελλάδα», *Τα Ιστορικά* 6/10 (Ιούνιος 1989), 3-12.